

UNIVERZA V LJUBLJANI
EKONOMSKA FAKULTETA

DIPLOMSKO DELO

**EKONOMSKE POSLEDICE TERORISTIČNIH DEJANJ IN
PROTITERORISTIČNIH UKREPOV: ANALIZA NA PRIMERU 11.
SEPTEMBRA**

Ljubljana, november 2006

JASNA ZORKO

IZJAVA

Študentka Jasna Zorko izjavljam, da sem avtorica tega diplomskega dela, ki sem ga napisala pod mentorstvom dr. Redek Tjaše, in dovolim objavo diplomskega dela na fakultetnih spletnih straneh.

V Ljubljani, dne 09.11.2006

Podpis: _____

KAZALO

1. Uvod.....	1
2. Opredelitev terorizma.....	2
3. Kratka zgodovina terorizma.....	4
3.1. Terorizem pred drugo svetovno vojno.....	4
3.2. Terorizem po drugi svetovni vojni.....	5
4. Ekonomske posledice terorističnih dejanj: analiza na primeru 11. september 2001.....	7
4.1. Oris terorističnega napada na ZDA.....	8
4.1.1. Neposredni stroški.....	10
4.1.2. Posredni stroški.....	11
4.1.3. Obseg pomoči.....	20
4.1.4. Pozitivne posledice.....	21
4.2. Svet po 11. septembru 2001.....	22
4.3. Vplivi v Sloveniji.....	24
5. Ekonomske posledice protiterorističnih ukrepov.....	25
5.1. Protiteroristični ukrepi ZDA.....	25
5.1.1. Varnostni ukrepi.....	26
5.1.2. Povračilni ukrepi – vojna proti terorizmu.....	30
5.2. Protiteroristični ukrepi po svetu.....	40
5.3. Protiteroristični ukrepi v Sloveniji.....	42
6. Sklep.....	44
Literatura.....	46
Viri.....	47

1. Uvod

Beseda terorizem je postala že del našega vsakdana. Povečanje števila terorističnih dejanj in predvsem njihovo redno pojavljanje v glavnih množičnih medijih je pripomoglo k občutkom stalne ogroženosti in straha civilnega prebivalstva pred ponovnimi terorističnimi dejanji. Vendar pa teroristična dejanja po celem svetu prinašajo s seboj poleg žrtev, uničenja, strahu, splošnega kaosa in včasih političnih sprememb, tudi ekonomske posledice, tako negativne kot pozitivne.

Cilj te naloge je analizirati terorizem z ekonomske plati: prikazati ekonomske posledice terorističnih dejanj in ekonomske posledice protiterorističnih ukrepov. Tudi ti imajo lahko pozitivne ali negativne ekonomske učinke. Zaradi obsežnosti tematike se bom omejila na večje teroristično dejanje, ki je prizadelo predvsem zahodni svet, in sicer teroristični napad 11. septembra 2001 na Združene države Amerike (v nadaljevanju ZDA). Napad je namreč postal simbol ranljivosti zahodnega sveta. Zaradi obsega in odmevnosti terorističnega napada na ZDA 11. septembra 2001 je bilo narejenih veliko analiz posledic za prebivalstvo in ekonomijo. Prav tako je bil odgovor na to teroristično dejanje v obliki protiterorističnih ukrepov najbolj silovit na zahodu, vplival pa je na ves svet. Skušala se bom omejiti na ekonomske posledice sprejetih protiterorističnih ukrepov na zahodni svet, seveda pa ne morem spregledati posledic za preostali svet.

Moja teza je, da je sicer teroristični napad na svetovno velesilo povzročil obsežne ekonomske posledice, ki so se čutile povsod po svetu, vendar je bil hkrati tudi spodbuda za gospodarstvo, hitrejši dvig le-tega iz recesije, tudi s pomočjo državne pomoči, ki je drugače ne bi dobili. Na drugi strani pa so protiteroristični ukrepi povzročili mnogo nepotrebnih stroškov brez pravih učinkov. Spodbuda za gospodarstvo je šla predvsem v smer težke in vojne industrije, ostale panoge so bile deležne bistveno manjše pomoči, poleg tega pa je bilo njihovo poslovanje oteženo zaradi splošnega strahu in neupravičenega občutka vojnega stanja.

Naloga je razdeljena na šest poglavij. Prvo poglavje je uvod. V drugem opišem različne definicije terorizma, saj ene splošno sprejete na svetovni ravni še ni. V tretjem poglavju prikažem kratko zgodovino terorizma z začetki v 16. stoletju in z razvojem do današnje stopnje mednarodnega terorizma. Četrto poglavje je namenjeno orisu terorističnega napada na ZDA 11. septembra 2001 s prikazom ekonomskih posledic, ki so sledile napadu. V petem poglavju opišem sprejete protiteroristične ukrepe, kateri naj bi pripomogli k preprečitvi novih terorističnih napadov. Tudi tukaj prikažem ekonomske posledice protiterorističnih ukrepov in vpliv na svet. V sklepnem delu strnem misli, ter jih povežem v smiselno celoto.

Literaturo oz. vire sem iskala predvsem na spletu, v obliki člankov, raziskav in uradnih dokumentov. Uporabila sem tudi nekaj člankov iz dnevnega časopisja glede aktualnih dogodkov. Literatura v knjižni obliki je bila samo v pomoč pri opisih in definicijah. Takšne literature o terorizmu je veliko, vendar ga le-ta predstavlja predvsem iz sociološkega in političnega vidika, nisem pa zasledila ekonomske analize tega pojava. Terorizem in protiteroristični boj sta

večinoma politični in sociološki vprašanji, ekonomski vidik je večkrat podrejen političnemu, saj ima politika pri tako pomembnih temah velik vpliv na ekonomijo, tako na državni (nacionalni), kot na mednarodni ravni.

2. Opredelitev terorizma

Enotne definicije terorizma na mednarodni ravni ni. Vsak avtor, ki obravnava to temo, opredeli terorizem malo drugače, odvisno od tega, s katerega vidika spremlja problematiko. Prav tako se definicija skozi čas spreminja, tako kot se spreminjajo oblike, vzroki in posledice terorizma.

Definicija terorizma torej ostaja subjektivna opredelitev. V tem poglavju prikažem nekaj predlogov definicije terorizma na mednarodni ravni, obstoječe definicije Združenih držav Amerike, stališče Slovenije in Evropske Unije glede te tematike in zaključim z združitvijo vseh definicij v bolj nazorno in opisno obliko definicije.

Mednarodna **Organizacija Združenih Narodov** (v nadaljevanju OZN) je že leta 1937 skušala doseči sporazum o definiciji terorizma, takratni predlog pa se je glasil: »vsa kriminalna dejanja usmerjena zoper državo, namenjena in zamišljena ustvariti stanje terorja v mislih določenih posameznikov, skupine posameznikov ali obče javnosti« (Terrorism, 2006).

Leta 1992 je A. Schmid, strokovnjak s področja terorizma, predlagal, da bi se za teroristična dejanja štela vsa dejanja »vojnih zločinov, ki se zgodijo ali jih nekdo povzroči v dobi miru« (Terrorism, 2006).

Generalni sekretar OZN Kofi Anan je na Svetovnem vrhu OZN septembra 2005 predlagal naslednjo definicijo terorizma: »vsako dejanje, katerega namen je povzročiti smrt ali hudo telesno poškodbo civilistom ali tistim, ki se ne vojskujejo, zato, da bi ustrahovali prebivalstvo ali prisilili vlado ali mednarodno organizacijo, da izvede neki ukrep ali ga ne izvede« (Rupel, 2005, str. 14).

Že te definicije so opredelile terorizem zelo previdno in diplomatsko, da bi jih sprejele vse članice, vendar pa do tega ni prišlo. Strinjali pa so se v »strogi obsodbi terorizma v vseh pojavih in oblikah, ne glede na to, kdo so povzročitelji, kdaj so bili povzročeni in zakaj« (UN 2005 World Summit Outcome, 2005, str. 22-23). Zavezali so se, da v letu dni najdejo skupni jezik tudi glede definicije in podpišejo konvencijo o terorizmu.

V **ZDA** je terorizem definiran v Zveznih zakonih (Code of Federal Regulations) in sicer kot »protizakonita uporaba sile in nasilja zoper osebe ali lastnino, z namenom ustrahovati ali prisiliti vlado, civilno populacijo ali katerikoli segment družbe, v določene politične ali socialne cilje« (Code of Federal Regulations, 2005). Ostale definicije so v Zveznem kriminalnem zakoniku (U.S. Code), kjer je pojem terorizem ločen na nacionalni in mednarodni terorizem. Nacionalni terorizem je definiran kot »dejanja, ki ogrožajo človeška življenja, ki so kršitev kazenskega

prava Združenih držav Amerike ali katerekoli zvezne države; dejanja, ki se pokažejo kot ustrahovanje in prisila civilne družbe, z ustrahovanjem ali prisilo vplivati na vladno politiko, ali vplivati na delovanje (vodenje) vlade z množičnim uničevanjem, atentati ali ugrabitvami; ter so se prvenstveno zgodila na območju teritorialne jurisdikcije ZDA« (U.S. Code Online, 2003). Za mednarodni terorizem je definicija dejanj enaka, razlika je v lokaciji terorističnih dejanj, »ki so se prvenstveno zgodila zunaj območja teritorialne jurisdikcije ZDA, ali prekoračijo državne meje v smislu namenov za katere so izurjeni, oseb ki jih nameravajo ustrahovati ali prisilili, ali ozemlje na katerem sodelavci delujejo ali iščejo azil« (U.S. Code Online, 2003). Krajša definicija je še v poglavju »Zunanji odnosi« (Foreign Relations and Intercourse), kjer je terorizem definiran kot »načrtovano politično motivirano nasilje, usmerjeno v civilne tarče, povzročeno od manjšinskih skupin ali tajnih agentov«, mednarodni terorizem »vključuje državljane ali ozemlje več kot ene države«, teroristična organizacija pa je »vsaka skupina posameznikov, ki izvajajo ali ima pomembne podskupine, ki izvajajo mednarodni terorizem« (U.S. Code Online, 2003a).

Slovenija nima definicije terorizma na državni ravni. Slovensko stališče je obsodba vsakršne oblike terorizma. Posamezni vladni resorji države Slovenije, kot podpisniki mnogih mednarodnih sporazumov in konvencij za boj proti terorizmu, ki predvidevajo vrsto dejavnosti za preprečitev terorističnih dejanj in omejevanje terorističnih organizacij, imajo med nalogami tudi aktivnosti v boju proti terorizmu (Boj proti terorizmu, 2006).

Evropska unija (v nadaljevanju EU) prav tako nima uradne definicije, ker so vse države članice EU tudi članice OZN in čakajo na uradno definicijo le-te. Na ravni pravnih aktov je Svet Evropske Unije za boj proti terorizmu sprejel opis terorističnih dejanj oz. dejanj, ki lahko vodijo v terorizem ali pomagajo terorističnim skupinam, kako se obravnava le-ta in kako kaznuje (Council Framework Decision on Combating Terrorism, 2002, str. 2-14).

Če povzamemo vse definicije in jih povežemo z najbolj znanimi terorističnimi dejanji v zadnjih letih, si lahko predstavljamo terorizem kot kriminalno dejanje organiziranih skupin posameznikov, ki v mirni dobi poskušajo z napadi na civiliste izvajati pritisk na vlade, državne (nacionalne) in mednarodne organizacije, za dosego svojih političnih ciljev. Kljub temu, da je veliko terorističnih napadov utemeljenih z različnimi religioznimi cilji organizacij, lahko te cilje opredelimo kot politične, saj temeljijo k pridobitvi politične moči.

V skladu z definicijami vsa dejanja napadov na civiliste, ki bi imela drugačen namen kot političen (npr. materialna korist), niso teroristična dejanja. Prav tako napadi s političnimi nameni, usmerjenimi proti vojski ali državnikom, niso teroristična dejanja.

V praksi si vsak posameznik razlaga pojem terorizem po svoje. Mediji imajo velik vpliv na to definicijo, saj zaradi težnje po povečani branosti/gledanosti vsak napad, tudi vojaški, poimenujejo kot teroristični napad. Seveda pa je pojmovanje odvisno tudi od tega, katere države in organizacije so vpletene. Tako so lahko po vseh definicijah terorizma organizirane skupine, ki napadejo civiliste, razglašene za »borce svobode«, po drugi strani pa je lahko napad uradne

državne vojske na vojaške sile druge države razglašen za teroristični napad. Na medijski prikaz terorizma vpliva predvsem državna politika, ki uporablja medije za glasila svoje politike, katero tudi opravičuje skozi medije. Na drugi strani pa prebivalci sami s čustveno vpletenostjo zahtevajo nedosledno uporabo pojma terorizem v medijih in vsakodnevnem življenju.

3. Kratka zgodovina terorizma

Zgodovina človeštva je polna nasilnih dejanj, katere bi lahko šteli za teroristična dejanja. Vendar se pojem teror, kot osnova za pojem terorizem, pojavi šele s Francosko revolucijo in z jakobinskim terorjem v letih 1792-94. Takrat je vzpodbujal revolucionarje k dosegu cilja in prevzemu oblasti, zato je imel predvsem pozitiven predznak, šele kasneje je dobil negativnega (Purg, 1997, str. 40). V tem poglavju na kratko prikažem zgodovino terorizma, od začetkov poimenovanja do današnjih dni.

3.1. Terorizem pred drugo svetovno vojno

V 19. stoletju je bil terorizem največkrat usmerjen proti konkretnim osebam, proti ideološkim, političnim in narodnim sovražnikom oz. nasprotnikom. Kazal se je v obliki posameznih akcij, ki bi jih lahko imenovali teroristične in ki so se pojavljale v različnih državah. Kot primer lahko vzamemo italijanske skrivne službe, t.i. karbonarje, ki so si z nasiljem do posameznikov prizadevale za združitev Italije (kar se je po diplomatski poti zgodilo leta 1871). Z vodilnimi intelektualci in s pomočjo spontanega upora delavstva so zagovarjali nastanek liberalne, enotne Italije. Prav tako je tudi v carski Rusiji nastala organizacija Narodna volja (Narodnaja volja), ki je hotela z umorom takratnega carja, Aleksandra II., spremeniti politični sistem. Opisani organizaciji veljata za revolucionarni, vendar so za dosego ciljev uporabljali metode, katere lahko štejemo k terorističnim (Pettiford, 2005, str. 39-42).

V začetku 20. stoletja so bila teroristična dejanja omejena na večinoma strankarska, nacionalistična in socialistična gibanja. Vendar pa same teroristične akcije niso več usmerjene k posameznikom, temveč poskušajo prizadeti čim širšo množico ljudi, predvsem nedolžno civilno prebivalstvo. Leta 1929 je v Indiji eksplodirala bomba v zakonodajni skupščini v Delhiju. Povod je bil protest proti britanskemu vladanju. To ni bil edini primer upora nemočnih množic proti vladajoči strukturi, velikokrat so eksplodirale bombe v sredi te iste nemočne množice, vendar so teroristi opravičevali svoja dejanja s tem, da delajo isto kot britanski vojaki v Indiji (Pettiford, 2005, str. 43-44). Tudi ZDA so 16. septembra 1920 doživele pravi teroristični napad. Sredi finančne četrti v New Yorku, na Wall Street-u je eksplodiralo 45 kg eksploziva, nastavljenega v vozu konjske vprege. Močna eksplozija je ubila 40, ranila pa še več ljudi. Krivcev za napad niso nikoli odkrili, sumili pa so anarhistične sile v ZDA, ki so želele doseči izpustitev političnih zapornikov (Wall Street Bombing, 2006).

Ekonomske posledice takih terorističnih dejanj so bile predvsem v fizični škodi, ki jo je napad povzročil, ter kaosu in strahu po napadu, ki je povzročil kratkotrajni zastoj normalnega poteka življenja in gospodarstva. Te posledice so čez čas izginile, državni ukrepi oz. pregon osumljencev pa ni terjal posebnih ekonomskih posledic, saj je to spadalo v obseg delovanja državnih organov.

V tem času pravih protiterorističnih ukrepov niso izvajali. Večji poudarek je bil na ukrepih po že izvedenem terorističnem dejanju, torej pregon osumljencev, sojenje povzročiteljem kaznivih dejanj in pregon članov terorističnih organizacij.

3.2. Terorizem po drugi svetovni vojni

Tudi po drugi svetovni vojni **nacionalni terorizem** ni povsem zamrl. Vzroki za nacionalna teroristična dejanja so večinoma podobni kot so bili pred tem, torej politične narave. Prevladuje nasprotovanje trenutnemu političnemu sistemu in voditeljem ter želja po neodvisnosti pokrajin in narodov, lahko pa je odgovor na vedno večje pritiske in zatiranje večine nad manjšino, ki si želi več avtonomije. Ponekod se teroristični napadi spreobrnejo v državljansko vojno, takšnih primerov je veliko v Afriki, drugod ostane to domena majhnih ekstremnih skupin, ki pa ne dosežejo veliko.

Evropo tudi v drugi polovici 20. stoletja redno pretresajo razne eksplozije domačih teroristov. Na primer v Španiji in Franciji je baskovska teroristična organizacija ETA, ki podpira neodvisnost baskovske pokrajine, nazadnje izvedla napad 5. marca 2006, z nastavljenimi bombami ob avtocestah, na srečo brez žrtev ali ranjenih civilistov. 22. marca 2006 je ETA razglasila premirje in izrazila željo po demokratičnem dosegu neodvisnosti pokrajine (ETA, 2006). Tudi na Irskem je IRA, ki podpira priključitev severne Irske (ta je pod veliko Britanijo) nazaj k Irski, leta 2005 podpisala premirje, člani organizacije pa so se preusmerili v politično delovanje oz. politični boj. Vendar pa še vedno obstajajo frakcije, ki so se odcepile že prej, sedaj pa na lastno pest nastavljajo bombe. Na srečo imajo bolj malo pripadnikov, poleg tega je policija bolj uspešna pri odkrivanju članov ter načrtovanih napadov (Irish Republican Army, 2006).

V ZDA je 19. aprila 1995 v mestu Oklahoma eksplodirala bomba, nastavljena v kombiju, ki je bil parkiran pred državno zgradbo Alfred P. Murrah, kjer so bile pisarne več državnih oddelkov, v pritličju zgradbe pa je bil tudi vrtec. V eksploziji, ki je porušila večji del stavbe in poškodovala okoli 300 okoliških zgradb, je umrlo 168 ljudi, od tega 19 otrok, še okoli 800 ljudi je bilo ranjenih. To je bil največji nacionalni teroristični napad, ki se je zgodil na ozemlju ZDA. Trije obsojenci so bili simpatizerji skrajnih desničarskih frakcij, ki so s fašističnimi in nacionalističnimi težnjami želele pridobiti oblast. Uradni povod eksplozije je bilo maščevanje državnim organom za neupravičene napade in civilne žrtve v obleganju ranča blizu mesta Waco v Teksasu in posestva Ruby Ridge v Idahu (Oklahoma City Bombing, 2006).

Nova oblika terorizma v drugi polovici 20. in v začetku 21. stoletja pa je **mednarodni terorizem**. Tako po sestavi teh skupin, katere člani so predstavniki različnih držav, kot po kraju terorističnih akcij, ki se zgodijo na teritoriju druge države, ali na ciljnih oz. tarčah, katere so pripadniki drugih držav. Vzroki za mednarodni terorizem so tudi večinoma politični, čeprav nekateri v verski preobleki. Če posplošimo je največkrat slišana opredelitev mednarodnega terorizma ravno terorizem manj razvitega (islamskega) sveta nad zahodnim svetom. To ne pomeni, da gre za versko vojno, kot bi nekateri želeli prikazati, ampak je religija samo ena od skupnih interesov, ki družijo teroriste. Vzroki za terorizem so predvsem v tem, da si je razviti zahodni svet dolgo lastil in si tudi podjarmil manj razviti svet (Bližnji vzhod), ki je bogat z naravnimi bogastvi, predvsem nafto, katera je ključnega pomena za delovanje zahodnih gospodarstev. Hkrati je zahodni svet vsiljeval svoje vrednote in kulturo v dežele s popolnoma drugačno zgodovino, navadami in kulturo. Zaradi nemoči v boju proti novodobni kolonizaciji razvitega zahoda, je bil edini način upora prebivalcev terorizem. Tako so se posamezniki iz različnih držav, vendar s podobno kulturo, predvsem iz ekstremističnih frakcij islama, združili v dobro organizirane teroristične skupine, ki napadajo vse, kar ima povezavo z zahodnim svetom: zahodna veleposlaništva, ustanove mednarodnih organizacij, ki jih večinoma vodijo razvite države, zahodne turiste v manj razvitih državah. Poleg tega izvajajo teroristične napade na tleh najvplivnejših in osovraženih zahodnih držav.

Najpogostejša taktika teroristov so bombne eksplozije na krajih, kjer se zadržuje veliko ljudi, pogosto v turističnih krajih ali pomembnejših mestih. Terorističnih napadov na turistične destinacije je bilo veliko v zadnjem desetletju in je nemogoče vse naštet. Odmevnejši teroristični napadi so bili v Keniji, na Filipinih, v Egiptu, Turčiji itd. Kot primer izpostavim indonezijski otok Bali, kjer je v treh letih prišlo do dveh eksplozij. Prvi, največji napad se je zgodil ponoči iz 12. na 13. oktober 2002, odjeknile so tri eksplozije v bližini nočnih lokalov, kjer se zadržujejo zabave željni turisti. Ubita sta bila 202 človeka, nad 200 je bilo ranjenih. Žrtve so bile večinoma avstralski turisti. Krivdo za napad so pripisali organizaciji Jemaah Islamiyah, za katero velja, da je blizu teroristične organizacije Al-Kajda. Drugi napad, kot ponovitev prvega, se je zgodil 1. oktobra 2005, s serijo eksplozij v dveh mestih. Umrlo je 26 ljudi, večinoma domačinov (Quijano, Hiscock, 2005). Poleg napadov na otoku Bali je Indonezijo pretreslo še več terorističnih napadov, med drugim samomorilski napad na hotel Marriott avgusta 2003 ter eksplozija avtomobila-bombe pred avstralskim veleposlaništvom septembra 2004 (A.M., 2006, str. 20).

Odmevni teroristični napadi v večjih mestih po letu 2000 so bili teroristični napad 11. septembra 2001 na New York, le-tega natančneje obdelam v naslednjem poglavju, napad na železnico v Madridu 11. marca 2004 in napad 7. julija 2005 v Londonu. V Madridu so bile na vlakih, ki so zjutraj peljali zaposlene na delo, v zapuščenih torbah časovno nastavljene bombe. Umrlo je 191 ljudi, več je bilo ranjenih. Napad se je zgodil 3 dni pred parlamentarnimi volitvami v Španiji, zato so napad najprej pripisali baskovski teroristični organizaciji ETA, vendar se je kasneje izkazalo, da je napad izvedla Al-Kajda. Člani te organizacije so grozili Španiji, odkar je poslala svoje vojake v Irak. Na volitvah je tudi zaradi napada zmagala opozicija, ki je obljubljala umik vojakov iz Iraka. Lahko bi rekli, da so teroristi s tem dosegli svoj cilj. Vendar se je izkazalo, da

to ni bilo dovolj, saj so še po umiku španskih vojakov iz Iraka zasledili teroristična gibanja v Španiji in preprečili nekaj akcij (11 March 2004 Madrid Train Bombings, 2006). V Londonu so samomorilski napadalec istočasno razstrelili 3 bombe na podzemni železnici in eno na avtobusu. To je bil prvi večji samomorilski napad v Evropi. Umrlo je 56 ljudi, več kot 700 je bilo ranjenih. Napad so najprej pripisali Al-Kajdi, vendar je kasnejša raziskava pokazala, da so bili to posamezniki, ki niso imeli vez z Al-Kajdo, vendar pa so delili enake vrednote. Namen bi bil tudi v tem napadu kazni zaradi vključenosti Britanskih vojakov v sile v Iraku. Al-Kajda je kasneje napad priznala, tako da še do danes ni jasno, kdo je napad zares izpeljal (7 July 2005 London Bombings, 2006).

Načini, kako teroristi napadejo, so zelo različni; lahko so to časovno nastavljene bombe, kot v napadu v Madridu ali na Baliu, lahko pa so samomorilski napadi, kot v Londonu in vsakodnevno v Iraku, Izraelu in Palestini. Ostala teroristična dejanja, ki so se večkrat ponovila v drugi polovici 20. stoletja, so ugrabitve letal in uporaba potnikov za talce, večinoma za doseg izpustitve teroristov in njihovih vodij iz zaporov, ugrabitve pomembnih posameznikom z istim namenom, ogrožanje varnosti javnega prometa s sabotajami ter naklepno ogrožanje ljudi in okolja z nevarnimi snovmi (Purg, 1997, str. 37).

Občutek imamo, da je vsak dan več terorističnih dejanj in da smo vedno bolj v nevarnosti. To je lahko samo subjektiven občutek, ki ga ustvarijo mediji, lahko pa so tudi statistična dejstva. Vsekakor živimo v svetu, kjer problemi niso več nacionalne narave, kjer je čezmejno delovanje in povezovanje teroristov z vsakim dnem lažja ter kjer so neenakosti med ljudmi in nepravilnosti vedno večje. To je tudi povod za večino terorističnih dejanj. Če dodamo še verska neskladja in vedno večjo nestrpnost, pa ugotovimo, da je terorizem tako velik problem, ki ga ne bomo uspeli ustaviti z nasiljem, temveč bo potrebno rešiti vzroke le-tega. Do tega ne bo prišlo še tako kmalu, saj se tudi demokratično izvoljene vlade poslužujejo krivičnih načinov in terorističnih metod za zagotavljanje miru. Trdim lahko, da bo terorizma vedno več, vsaj dokler se bo v svetu probleme reševalo s silo in orožjem namesto za okroglo mizo.

4. Ekonomske posledice terorističnih dejanj: analiza na primeru 11. september 2001

Posledice terorističnih dejanj so lahko pretresljive. Cilj terorističnih dejanj je pridobiti pozornost in ustrahovati prebivalce in politike, zato je kriterij uspešnosti napada ravno velikost škode, ki jo povzroči. Posledice so fizične in psihične: uničeno premoženje, stavbe, infrastruktura, motenje in oviranje naravnega ritma življenja in poslovanja v določeni skupnosti, nenazadnje tudi smrtne žrtve, ranjenci in psihološke travme. Vse te posledice imajo dolgotrajnejši vpliv. Zgradbe in infrastrukturo je potrebno obnoviti, območje počistiti in poskrbeti za nemoteno delovanje in poslovanje. Nekatere posledice so trajne, nemogoče je povrniti življenja ljudi ali ozdraviti neozdravljive poškodbe. Vse te posledice se lahko opredelijo finančno, čeprav ni nujno, da to izkazuje njihove prave vrednosti. Smrti svojca ne moremo enačiti z izplačilom zavarovalnine, saj

ima čustveno vrednost, ki je denarno neopredeljiva. Ekonomske posledice so vidne tudi v motnjah poslovanja podjetij, spremenjenem okolju in povpraševanju.

Kakor sem omenila že v uvodu, se bom pri analizi ekonomskih posledic terorističnih dejanj omejila na največji, vsekakor pa najbolj odmevni teroristični napad v novejši zgodovini. To je teroristični napad na ZDA 11. septembra 2001. Novica o napadu na najmočnejšo silo zahodnega sveta je pretresla cel svet. Izjave solidarnosti in pomoči so v ZDA prihajale iz vseh koncev sveta, strah o podobnih terorističnih napadih se je naselil v domove prej relativno varnih držav sveta.

V poglavju razčlenim posledice terorističnega napada 11. septembra 2001 najprej na ZDA, s poudarkom na mestu New York, ki je utrpel največjo fizično škodo napada. Za to območje je bilo ravno zaradi tega narejenih največ analiz in raziskav o ekonomskih posledicah. Nekoliko težje je številčno opredeliti ekonomske posledice napada na svet, čemur je namenjeno drugo podpoglavje. Na koncu pa skušam prikazati še posledice tega napada za Slovenijo, ki je precej manjša in oddaljena od ZDA, vendar je tudi Slovenija, kot mnogo drugih držav, občutila njegov vpliv.

4.1. Oris terorističnega napada na ZDA

11. september 2001, dan »po katerem bo vse drugače«. Dobro organizirani teroristični napad je prizadel Združene države Amerike v njene glavne točke ponosa. Dve ugrabljeni letali z notranjih letov sta se zaleteli v nebotičnika Svetovnega trgovinskega centra t.i. Twin Towers v New Yorku, ki sta se nekaj ur kasneje zaradi prehude obremenitve ob trkih letal zrušila, pri tem pa sta poškodovala še sosednje zgradbe. Tretje ugrabljeno letalo je strmoglavilo v Pentagon, center vojaške moči in sedež generalštaba ameriške vojske. Četrto letalo, po predvidevanjih namenjeno dobesedno v Belo hišo, sedež predsednika ZDA, je po uporih potnikov strmoglavilo na kmetijskem območju zvezne države Pensilvanije. Vsega skupaj je napad terjal 3.043 žrtev, od tega 2.819 v samem mestu New York. Med žrtvami so potniki ugrabljenih letal, zaposleni v Svetovnem trgovinskem centru (World Trade Center, v nadaljevanju WTO), zaposleni v Pentagonu, reševalci in civilisti, ki so se nahajali blizu WTO-ja ter 19 teroristov. Žrtve niso bili samo ameriški državljani, temveč prebivalci 90-tih različnih držav (9/11 One Year Later, 2002, str. 6).

Krivdo za teroristični napad je prevzela teroristična organizacija Al-Kajda in Osama Bin Laden, kot vodja te organizacije. Ta je že leta 1998 napovedal »sveto vojno« proti Združenim državam Amerike. Glavna motiva za sveto vojno sta ameriška prisotnost na arabskem polotoku in ameriško vmešavanje v politične zadeve vseh držav Bližnjega vzhoda. ZDA na tem področju podpirajo Izrael, ki je v stalnem sporu s Palestino. Poleg tega pa ZDA pomagajo vzdrževati diktature v določenih državah, ki so odkrito proameriške in skrbijo za nafto. Ta ameriška pomoč se kaže tudi v vojaški prisotnosti na tem področju, dobavi orožja in politični podpori. Bin Laden je na video posnetku, v katerem je prevzel odgovornost za napad, povedal, da želi prizadeti ZDA na njenem teritoriju, da bi civilno prebivalstvo občutilo to, kar vsakodnevno doživljajo civilisti

na arabskem polotoku, predvsem v Palestini in Iraku, ter da želi ekonomsko prizadeti ZDA do mere bankrota (September 11, 2001 Attacks, 2006).

Najbolj je teroristični napad prizadel mesto New York, posledice pa so čutili po vseh Združenih državah in tudi po celem svetu. Gospodarstvo ZDA je bilo že pred terorističnim napadom v recesiji, ki je nastopila marca 2001, v mestu New York že januarja 2001, napad pa jo je podaljšal in poglobil.

Na gospodarstvo celotnih ZDA je teroristični napad vplival na dva načina. Na nacionalni ravni je bil to makroekonomski učinek, neodvisen od fizične škode. Motena sta bila produkcija in transport, zmanjšal se je output, tudi če ni bilo fizičnih posledic napada. Zaskrbljenost glede varnosti je skupaj s splošno zmanjšano ekonomsko aktivnostjo povzročilo manjše povpraševanje po letih, hotelih in potovanjih na splošno. Tudi izven teh sektorjev je bilo obnašanje potrošnikov moteno, nižje zaupanje potrošnikov pa je vodilo v manjšo potrošnjo in omejevanje nakupov luksuznih stvari. Čeprav se je največ sprememb zgodilo na strani povpraševanja, se je tudi produkcija zaradi negotovosti zmanjšala. Prav tako so se zmanjšale investicije in produktivnost delavcev je padla zaradi splošne zaskrbljenosti. Na drugi strani je na mestni ravni prišlo tudi do neposrednega vpliva zaradi fizične izgube človeškega kapitala in lastnine. Napad je neposredno prizadel Spodnji Manhattan v mestu New York, kjer je lociran predvsem finančni in storitveni sektor. To je območje z visoko konkurenčnimi cenami in kot tako je privlačilo vodilna finančna podjetja, manjša podjetja in hitro rastoče industrije (New York State Economic Report, 2002).

Ekonomsko škodo, ki jo je napad povzročil, lahko tako razdelimo na neposredne stroške uničenih življenj in lastnine, kar je bolj prisotno na mestni ravni, ter posredne stroške izgube dohodka zaradi prekinjenega poslovanja in zmanjšane potrošnje, kar obsega celotne ZDA. Če razčlenimo neposredne stroške so to:

- človeška življenja,
- izguba lastnine v stavbah, sedeži podjetij, računalniška in druga pisarniška oprema, električno omrežje, postaje podzemne železnice, letala, vozila ipd.,
- odstranitve ruševin, stabilizacije stavb, čiščenje področja,
- stroški prve pomoči, zdravstvene posledice, poškodbe in čustvena prizadetost ter stroški začasne oskrbe z nadomestnimi stanovanji.

Glavni posredni stroški pa so:

- izguba posameznikovega dohodka oz. prihodka podjetij povezana z začasnim ali trajnim zaprtjem podjetja, ker so bile poškodovane pisarne ali infrastruktura podjetja,
- izguba posameznikovega dohodka oz. prihodka podjetij povezana z začasnim ali trajnim zaprtjem podjetja, ker so bila podjetja odvisna od prizadetih podjetij,
- zmanjšana potrošnja zaradi manjših prihodkov odvisnih od oškodovanih podjetij,
- fiskalni vplivi zaradi zmanjšanja davčnih dohodkov,
- zmanjšana produktivnost zaradi šoka in psihičnih ter zdravstvenih posledic napada,
- brezposelnost.

Večina stroškov je bila poravnana iz privatnih zavarovanj, državnih pomoči in dobrodelnih prispevkov. Nekaj škode ne bo nikoli pokrite, npr. posameznikom, ki niso dobili pomoči za brezposelnost ali podjetjem, ki niso bila zavarovana.

Groba ocena pravi, da je samo mesto New York napad stal 83 do 94 milijard dolarjev do leta 2004, tudi zaradi ogromnega deleža izpada mestnega BDP. 67 milijard dolarjev naj bi pokrila zavarovanja, državna pomoč in pospešena ekonomska aktivnost. Točna številka je odvisna od števila delovnih mest, ki so se prerazporedila v okolico mesta (Review of Studies of the Economic Impact of the September 11, 2001, Terrorist Attacks on the World Trade Center, 2002, str. 2).

4.1.1. NEPOSREDNI STROŠKI

Neposredni stroški za mesto New York, ki so nastali v trenutku, ko sta se letali zaleteli v stolpa WTC in ko sta se stolpa zrušila, so ocenjeni na 30,5 milijard dolarjev.

Tabela 1: Ekonomski vpliv terorističnega napada na New York v milijardah dolarjev

Neposredni stroški		30,5 milijard \$
	Vrednost izgubljenih življenj	8,7 milijard \$
	Vrednost fizične lastnine	21,8 milijard \$
	<i>Objekti – nadomestna vrednost</i>	<i>11,2 milijard \$</i>
	<i>Infrastruktura – ceste, vlaki, telefon, elektrika</i>	<i>4,3 milijard \$</i>
	<i>Lastnina - računalniki, pohištvo, oprema...</i>	<i>5,2 milijard \$</i>
	<i>Stroški čiščenja</i>	<i>1,1 milijard \$</i>

Vir: 9/11 One Year Later, 2002, str. 1-2.

Vrednost človeških življenj, merjena z izgubljenim zaslužkom umrlih, je ocenjena na 8,7 milijard dolarjev. Okoli 5,8 milijard dolarjev bodo oz. so svojci in družine umrlih dobili povrnjenih od zavarovalnic in pomoči. Izplačana zavarovalnina za življenjsko zavarovanje umrlih je ocenjena na 2,63 milijard dolarjev (45%), ocena državne pomoči je 2,34 milijarde dolarjev (41%) in dobrodelne pomoči 0,79 milijarde dolarjev (14%). Skoraj 3 milijarde dolarjev tako ne bodo nikoli povrnjene. Ne glede na stroške zavarovalnic pa se človeškega življenja ne da povrniti in denarno izmeriti. Nobena odškodnina ne bo odtehtala izgube družinskega člana, tako po čustveni, kot po denarni plati.

Celotni stroški čiščenja mesta, obnove, izgradnje privatnih in javnih stavb, infrastrukture in stanovanjske zmogljivosti, so ocenjeni na 21,8 milijard dolarjev. Ti stroški so poravnani s privatnimi zavarovanji in vložki podjetij. Skupaj je bilo v napadih uničenih 30% (2,7 kvadratnih kilometrov, v nadaljevanju km²) četrti Spodnji Manhattan, od tega 1,2 km² pisarn višje vrednosti. Vrednost porušenih stavb je ocenjena na 11,2 milijard dolarjev. Poleg tega je bila uničena tudi vsa infrastruktura na tem območju, podzemna železnica, električna in telefonska napeljava, ceste. Vrednost infrastrukture je ocenjena na 4,3 milijarde dolarjev. Uničena privatna lastnina najemnikov v porušenih stavbah, ki obsega razno opremo, pohištvo, računalniško opremo idr. ter

avtomobile v garažah in na cesti v času napada, je ocenjena na 5,2 milijarde dolarjev. Stroški odstranitve ruševin, čiščenja mesta in zagotavljanja varnosti so ocenjeni na 1,1 milijarde dolarjev.

Na državni ravni so stroški za fizično uničenje lastnine seveda višji kot za mesto New York, vendar ne veliko večji, kakor je razvidno iz tabele 2. Kot sem že omenila, je glavne posledice terorističnega napada čutilo mesto, veliko manj žrtev in fizične škode je bilo v Pentagonu in v tretjem strmoglavljenem letalu, kjer so bili edine žrtve potniki, saj je letalo strmoglavilo na polje. V primerjavi z mestom New York je na državni ravni veliko večja ocena za čiščenje in reševanje, vendar je to zato, ker je všteta sem še uničena infrastruktura in ostali stroški, stroški uničene privatne in državne lastnine pa so omejeni le na zgradbe.

Tabela 2: Ekonomski vpliv terorističnega napada na ZDA v milijardah dolarjev

Fizično uničenje lastnine		27,2 milijard \$
	Fizična lastnina	
	<i>Privatna lastnina</i>	<i>14 milijard \$</i>
	<i>Državna podjetja</i>	<i>2,2 milijard \$</i>
	<i>Stroški čiščenja, reševanja in ostalega</i>	<i>11 milijard \$</i>

Vir: Economic Consequences of Terrorism, 2002, str. 119.

4.1.2. POSREDNI STROŠKI

Posredni stroški niso odvisni samo od fizične škode, ki je nastala v napadu, temveč so tudi posledica reakcij ljudi in gospodarstva na teroristični napad. V nadaljevanju prikazujem ekonomske posledice za najbolj prizadete ekonomske subjekte in gospodarske panoge.

Zdravstvo: Umrle osebe niso edine žrtve napada, veliko ljudi je bilo tudi ranjenih in poškodovanih, lahko zaradi letečega stekla ali kosov zgradbe, lahko zaradi zdrsov in padcev pri reševanju, lahko pa zaradi poškodb pri vdihavanju prahu, majhnih delcev in dima. Težave zaradi vdihavanja so pri najbolj izpostavljenih ljudeh trajale dalj časa, saj so gasilci, reševalci in policija nepretrgoma delali na ruševinah, ki so še več tednov gorele, pri čemer so se sproščali v zrak nevarni plini in strupi. Veliko ljudi je imelo predvsem psihične posledice. Vsak je poznal nekoga, ki je bil žrtev napada ali pa je imel prijatelja, ki je poznal koga prizadetega v napadu. Največje travme pa so seveda imeli svoji žrtev. Simptomi so bili različni, najprej šok, dvom, strah in negotovost glede prihodnosti, zmedenost, občutki nemoči, jeza in razdražljivost, žalost in depresija, sprememba prehranjevalnih navad, težave s koncentracijo in slab spomin, vprašanja vere in duhovnosti, glavoboli in želodčne težave, slabo spanje, povečanje pitja alkohola in uporabe drog. Vsi ti problemi vplivajo na človeško produktivnost na delu. Na srečo je veliko travm minilo v par tednih, pri ljudeh, ki so bili bližje žrtvam ali so delali v bližini in so bili priča dogodku, pa je trajalo tudi več mesecev. V mesecih po napadu se je prav zaradi takih reakcij na napad povečalo povpraševanje po pomirjevalih in tabletah za spanje.

V mestu je bilo okoli 7.000 zaposlenih na območju WTC-ja fizično poškodovanih ali pa so vdihavali delce in prah. Od teh jih je bilo 500 hospitaliziranih. Ocena stroškov zdravljenja je 943 mio dolarjev, čeprav je verjetno prenizka (9/11 One Year Later, 2002, str. 18-20).

Zdravstvene ustanove so poleg hospitaliziranih ljudi imele še dodatne skrbi. Zaradi možnosti novih napadov in predvsem možnosti bioterorizma so okrepile varnost in pripravljenost na različne krizne situacije. Potekala so izobraževanja zaposlenih o ravnanju v podobnih nesrečah in za primere bioterorizma. Hkrati so se okrepili varnostni ukrepi, postavili pa so tudi infrastrukturo za podobne primere, saj tudi bližnje bolnišnice niso imele elektrike zaradi napada in so potrebovale dodatne agregate in komunikacijske poti (Economic Impact Analysis of the September 11th Attack on New York City, 2001, str. 109).

Brezposelnost: Posledice pri odstotku nezaposlenih v New Yorku so vidne že v naslednjem mesecu po napadu. V oktobru je število delovnih mest padlo za 439.000 delovnih mest, zabeležili so največje mesečno povečanje stopnje brezposelnosti v zadnjih dvajsetih letih, od 4,9% na 5,4%. Kasneje se je stopnja brezposelnosti še povečala (The US Economy after September 11, 2001). Uradni podatki kažejo, da so v zadnjem tromesečju leta 2001 vsi sektorji zmanjšali zaposlenost, razen gradbenega sektorja (400 novih delovnih mest). Najbolj je izguba dela prizadela slabše plačane delavce v gostinskem in prodajnem segmentu, 60% zaposlenih, ki so izgubili delo, je imelo povprečno plačo okoli 11 dolarjev na uro. Veliko izgub je bilo tudi v letališkem sektorju. Januarja 2002 je stopnja brezposelnosti v New Yorku znašala 7,5%, precej nad nacionalno ravni, ki je bila 6,3%. Pol leta po napadu je bilo izgubljenih delovnih mest 86.900, od tega 73.900 v samem mestu (85%) in 13.000 v okolici mesta. Ocena neto stroškov je 16 milijard dolarjev (The Employment Impact of the September 11 World Trade Center Attacks, 2002, str. 2-3). Od septembra 2001 do januarja 2004, ko so prvič zabeležili pozitivno stopnjo rasti delovnih mest, je mesto izgubilo približno 138.200 delovnih mest zaradi terorističnega napada. To predstavlja 2/3 vseh izgubljenih delovnih mest od začetka recesije v januarju 2001 (9/11 Three Years Later, 2004, str. 16).

V letu 2000 in v prvem četrtletju 2001 je mesto New York imelo višjo stopnjo zaposlenosti kot na državni ravni. V drugem in tretjem četrtletju 2001 je bila ta stopnja nižja kot državna. Neposredno po napadu je stopnja zaposlenosti strmo padla, tako mestna kot tudi nacionalna, rasti je začela spet v prvem četrtletju 2002 in šele v letu 2004 je prestopila prag pozitivne stopnje rasti. Ves ta čas pa je bila pod stopnjo rasti na nacionalni ravni, predvsem padec po napadu je bil izrazito večji, čeprav je napad vplival tudi na stopnjo na nacionalni ravni, vendar ne v takšni meri (9/11 Three Years Later, 2004, str. 16-17).

Edini sektor, ki je po napadu imel pozitivno rast delovnih mest je gradbeništvo, ki je sicer z zamikom povečal število delovnih mest, saj se je začela obnova mesta. Prav tako se je povečalo število delovnih mest v varnostnih službah.

Poleg povečane brezposelnosti je na trgu dela prišlo tudi do zmanjšanja plač. Trend je najbolj jasno razviden iz gibanja povprečnih plač. Povprečna plača na Spodnjem Manhattnu je bila pred

napadom dvakrat večja od državnega povprečja. Izguba delovnih mest na tem področju je zato imela velik vpliv na višino rasti povprečne plače za državo New York. Leta 2000 je bila rast povprečnih plač 9,9%, leta 2001 je padla na 3,9%, v letu 2002, ko so se poznale prave posledice napada, je bila ocenjena na 0,7%, v letu 2003 pa je bila ocenjena na 5,6% (New York State Economic Report, 2002).

Varnost: Po terorističnem napadu se je pojavila potreba po zagotavljanju večje varnosti tako za podjetja in zaposlene, kot za prebivalce New Yorka. Večji izdatki za varnost podjetij so ocenjeni na 964 mio dolarjev (9/11 One Year Later, 2002, str. 20-22). Povečani stroški za varnost podjetij so vključeni v večje stroške poslovanja podjetij, kar podjetjem zvišuje odhodke in zmanjšuje dobičke. Same mestne oblasti pa morajo poskrbeti za varnost prebivalcev mesta, tudi ko le-ti niso na delu. S tem se izboljšuje tudi varnost podjetij in se ta raje odločajo, da ostanejo v mestu. Podrobnejši opis in analiza sprejetih varnostnih ukrepov po terorističnem napadu sledi v naslednjem poglavju.

Poslovne posledice za podjetja: Posledice za podjetja so bile prav tako uničujoče kot sam napad. Veliko podjetij je izgubilo poslovne prostore in pisarne, dokumente in arhive, predvsem pa svoje zaposlene. Mnogo podjetij je zato propadlo, mnogo se jih je srečalo z velikimi težavami. Prizadeta pa so bila tudi podjetja, ki so sodelovala s temi podjetji, saj so izgubila pomembne poslovne partnerje in stranke. Takoj po napadu so podjetja doživela poleg fizične škode tudi logistične probleme. Promet po Spodnjem Manhattnu je bil zaprt še dolgo časa po napadu, predvsem pa oviran, zaradi odstranitve ruševin in neskončnih varnostnih ukrepov. Poleg tega je prihajalo tudi do slabih povezav v telefonskem in električnem omrežju, tudi povezava z bankami za plačilne kartice ni bila takoj vzpostavljena. Podjetja so bila primorana premestiti poslovanje izven mesta. Veliko podjetij se ne bo nikoli vrnilo na spodnji Manhattan oz. vsaj ne v prejšnjem obsegu, saj so poslovanje razdrobili na več koncev zaradi varnosti in manjšega tveganja (Economic Impact Analysis of the September 11th Attack on New York City, 2001, str. 9-10).

Vrednost prizadetih podjetij na borzi je po napadu strmo padla. Največjo škodo v prvih petih tednih po napadu so utrpela podjetja na Wall Street-u, turizem, letališča in mestni transport ter trgovina. Prve štiri dni po napadu je bilo 90% poslovanja prekinjenega, v preostalem mestu ni delovalo 20% gospodarskih subjektov (letališče, borza...). Veliko posrednih posledic ni nastalo zaradi terorističnega napada samega, ampak zaradi obnašanja ljudi po napadu, zaradi strahu, šoka in neracionalnosti. Potrošnja se je zmanjšala, ljudje niso več potovali, raje so ostajali doma, izogibali so se javnih obljudenih mest.

Storitveni sektor v mestu je zaradi motenj v poslovanju po napadu utrpel veliko izgubo, ki bo težko nadomestljiva s povečano produktivnostjo, saj so storitve odvisne predvsem od preferenc potrošnikov. Eden izrazitih sestavnih delov storitvenega sektorja je oglaševalska industrija, ki je doživela upad poslovanja po napadu in tega ne bo mogoče nadomestiti (New York State Economic Report, 2002).

Mediji, ki so tudi v večji meri prisotni na Manhattnu, niso utrpeli direktne škode v napadu, razen izgubo anten in oddajnikov na vrhu WTC-ja. Imeli pa so finančno izgubo zaradi programov. Še cel teden po napadih so predvajali novice in direktne prenose iz prizadetih območij, brez vmesnih reklamnih blokov. Prav tako so spremenili celotni program filmov in nadaljevanj ter predvajali samo pozitivne in optimistične filme brez prizorov nasilja (Economic Impact Analysis of the September 11th Attack on New York City, 2001, str. 121-122).

Majhna podjetja, ki zaposlujejo do 100 zaposlenih, imajo na Manhattnu pomemben delež, dobrih 40% vseh zaposlenih. Zaradi majhnosti se težje prilagodijo kot večja podjetja. Ne morejo na primer diverzificirati poslovanja na več koncih, težje pridejo do zadostnih finančnih sredstev, da bi obnovili poslovanje, težko dobijo bančna posojila in plačujejo povišane zavarovalne premije. Ocenjeno je, da je zaradi terorističnega napada in posledic po napadu na Manhattnu propadlo 14.631 majhnih podjetij. Takih bi bilo še več, če ne bi sprejeli ukrepov za pomoč prav manjšim podjetjem (New York State Economic Report, 2002). The New York City Investment Found je odobril 11,4 mio dolarjev subvencij za 122 majhnih podjetij, ki so bila neposredno prizadeta v napadu. 33% teh podjetij je leta 2003 potrdilo, da je njihovo poslovanje stabilnejše kot pred napadom, 43% podjetij pa je menilo, da je njihova stabilnost enaka kot pred napadom (NYC Economic Update, 2004, str. 1).

Finančni sektor je močno prisoten na Manhattnu. Ocenjeno je bilo, da je bilo 40% žrtev v napadu zaposlenih prav v finančnem sektorju. Premoženijske izgube so bile omejene, saj je večina podjetij poslovala v najetih pisarnah in je imela visoka zavarovalna kritja. Tudi delo in s tem delovna mesta so prerazporedili na druge lokacije, predvsem ven iz mesta in zmanjšali število delovnih mest na spodjem Manhattnu (Economic Impact Analysis of the September 11th Attack on New York City, 2001, str. 21).

Padec vrednosti borznih indeksov se je začel že v začetku leta 2001. Takoj po napadu so borzo zaprli, odprla se je šele 17. septembra. Prvi dan odprtja borze po napadu so vsi indeksi padli, indeks Dow Jones Industrial Average je padel za 684 točk, ali 7,1% na 8920, kar je največji enodnevni padec doslej. Do konca tedna je padel za 1369,7 točk (14,3%), to pa je največji tedenski padec v zgodovini. Ameriške borze so izgubile skoraj 1,2 milijard dolarjev vrednosti v tem tednu. Najnižja točka je bila dosežena 21. septembra, potem so se vrednosti hitro dvignile na raven pred napadom (September 11, 2001 Attacks, 2006).

Zavarovalniški sektor je prav tako močno navzoč na Spodnjem Manhattnu. Kot vsa podjetja, ki so imela sedež na prizadetem območju, so zavarovalna podjetja utrpela neposredno škodo v izgubi zaposlenih, poslovnih prostorov in izgubo dohodka.

Zavarovalnice so z izplačilom premij in odškodnin močno pripomogle k obnovi prizadetih območij. To ne bi smelo preveč prizadeti samih zavarovalnic in njihovega poslovanja, saj imajo sistem pozavarovalnic, ki deluje predvsem ob podobnih nepredvidenih katastrofah. Tako bi morale biti vse zavarovalnice sposobne povrniti zavarovane vsote (Economic Impact Analysis of the September 11th Attack on New York City, 2001, str. 85-86). Čeprav je zavarovalniški sektor

dobro razvit in lahko prenese stroške napadov, pa so se po napadu zavarovalniške premije zvišale. Nekatera podjetja so imela težave zavarovati se proti terorističnim napadom in nepredvidenim dogodkom, ker zavarovalnice niso bile pripravljene nuditi takega zavarovanja za nobeno ceno, saj je bila ocenjena tveganost prevelika. Vendar to ni dolgo trajalo in spet se je vzpostavilo stanje oz. načelo, da lahko zavaruješ vse, če si pripravljen dovolj plačati.

Prvi dan po napadu je dohodek od **prodaje v trgovinah** na Manhattnu upadel za 30-40%. Tudi v ZDA nasploh so se potrošnji vzorci zaradi spremenjenih preferenc močno spremenili, vendar pa se je stanje hitro stabiliziralo. Trgovine na Manhattnu so poleg fizične izgube poslovnih prostorov izgubile tudi precej strank, zaradi zaprtega predela mesta niso ljudje več hodili na delo, prebivalci in podjetja so se izselili. Spremenile so se tudi nakupovalne navade potrošnikov, po napadu so raje kupovali v manjših trgovinah bližje domu in se niso podajali v oddaljene dele mesta ali pa v trgovske centre, kjer je velika koncentracija ljudi in ki bi lahko bili potencialni kraji za nove teroristične napade. Kupovali so le nujne stvari, prehrano in vsakodnevne pripomočke, luksuzne stvari pa so začeli kupovati kasneje, ko je šok napada nekoliko minil. Maloprodaja se je v oktobru 2001 v ZDA zmanjšala za 2,6%, v New Yorku za 14% (Economic Impact Analysis of the September 11th Attack on New York City, 2001, str. 45-46). Od začetka leta 2002 naprej pa prodaja raste, spet zaradi spremenjenih prioritet potrošnikov. Zaradi strahu so manj potovali, proračun temu namenjen pa preusmerili v druge potrošne dobrine, tudi luksuzne, npr. gospodinjske pripomočke, oblačila, obutev in tudi avtomobile (Wesbury, 2006).

Nepremičninski trg na Spodnjem Manhattnu je utrpel neposredno škodo. Predvsem je trpel pisarniški trg. Po ocenah je bilo uničenih okrog 1,4 km² pisarniških prostorov, poškodovanih pa okoli 1 km² pisarniških prostorov, kar predstavlja 8% vseh pisarniških prostorov na Manhattnu in 14% najboljših prostorov »Class A«, ter 30% vseh prostorov na Spodnjem Manhattnu. Večina prizadetih podjetij se je preselila v druge predele mesta (Economic Impact Analysis of the September 11th Attack on New York City, 2001, str. 73-74). Praznih pisarn je bilo največ takoj po napadu, v treh mesecih se je stanje vrnilo na prejšnjo raven. Zato pa so najemnine za pisarne, ki so upadale že pred napadom, nadaljevale z upadanjem, predvsem zaradi zmanjšane povpraševanja in negotovosti kako se bo to območje razvijalo v prihodnosti.

Stanovanjski trg je bil trdnejši, prodaja se je povečala, predvsem zaradi ugodnih kreditov, prav tako so se cene nekoliko povečale. Nasprotno pa je najemniški trg stanovanj oslabel, najemnine so se zmanjšale, povečala pa se je stopnja praznih stanovanj. V začetku leta 2002 je bilo praznih 6,8% stanovanj, čez eno leto pa se je ta stopnja zmanjšala na 5,4%, kar pa je še vedno več kot pred napadom (2,4%). Najemnine so strmo padle takoj po napadih. Nekateri v prvih mesecih po napadu niso pobirali najemnin, drugi so jih zmanjšali na minimum, k temu je pripomogla tudi državna pomoč namenjena najemnikom in lastnikom stanovanj v bližini napada. V pol leta so se najemnine vrnile na prejšnjo raven (že pred napadom so malo padle) in so ostale skoraj nespremenjene vnaprej. V ta predel se po napadu naseľjujejo večinoma mladi, ki so bolj fleksibilni glede cen in niso omejeni na določen prostor za več časa (9/11 Two Years Later, 2003, str. 31-35).

V napadu je bila uničena tudi vsa **infrastruktura energetskega in plinskega omrežja**. Še nekaj dni po napadu je bila motena oskrba z električno energijo, tudi na širšem območju napada. Začasno rešitev so našli v postavitvi nadzemelske električne napeljave, podzemno omrežje bodo obnovili skupaj z obnovo in graditvijo novih stavb (Economic Impact Analysis of the September 11th Attack on New York City, 2001, str. 93-94).

Takoj po napadu so ponekod po ZDA cene goriva za kratek čas poskočile z manj kot 1 dolar na galon tudi do 5 dolarjev za galon, ker se je razširil strah pred pomanjkanjem goriva. Vendar je država to hitro uredila in cene so se kmalu spustile nazaj na prejšnjo raven. To je bil eden redkih primerov, ko so se določena podjetja hotela okoristiti na račun nesreče in so izkoristila vsesplošni kaos in strah za neupravičeno zvišanje cen (September 11, 2001 Attacks Opportunists, 2006).

Za **letalsko industrijo** lahko rečemo, da je utrpela največ posredne škode zaradi napada. Ne samo v ZDA, ampak po celem svetu. Neposredno po napadih je ameriški letalski prostor bil zaprt za tri dni. Letalski promet je strmo upadel, ukinjeni leti niso nikoli bili nadomeščeni. Dve nacionalni letalski družbi sta poleg zmanjšane prometa utrpeli tudi izgubo vsaka dveh letal in zaposlenih na teh letih. Cene delnic letalskih družb in letalskih prevoznikov so padle takoj po napadu, kar je povzročilo bankrot marsikaterega podjetja. Sledilo je veliko odpuščanje. Zaradi zmanjšanja povpraševanja po letih, tako v potniškem kot v tovornem letalskem prometu, je prišlo do skoraj 20% upada letalske zmogljivosti in letalska industrija je trpela hude posledice. Letalski prevozniki so zmanjšali število letov in s tem stroške, ki bi nastali pri polpraznih letih, s tem pa se je zmanjšal tudi dobiček, ki že prej ni bil visok zaradi splošne recesije.

Od napada 11. septembra pa do konca leta 2003 je ameriška letalska industrija kljub takojšnji vladni pomoči v višini 5 milijard dolarjev in posojilnim programom vrednih 10 milijard dolarjev, doživela hud udarec: 24,8 milijard dolarjev izgube. Če odštejemo povečane stroške poslovanja zaradi zvišane cene goriva, bi morala letalska industrija priti na zeleno vejo leta 2004. Poleg tega se je po napadu zaradi različnih vzrokov, ki niso povezani s terorističnim napadom, srečala s prestrukturiranjem. Glavni razlog je sicer upad povpraševanja po letih zaradi strahu potnikov, vendar je to bilo le kratkoročno, nastopili so drugi vzroki, npr. huda konkurenca nizkoprorračunskih letov, naraščanje cene goriva ipd. (Airline Networks, 2004).

Septembra je zabeležen hud upad dohodka na potniško miljo v primerjavi z letom poprej, in sicer za 37,1%. Oktobra je bil upad manjši, za 21,1%, novembra za 20,3% in decembra za 13,6%. Če pogledamo na letni ravni je število potnikov od junija 2001 do junija 2002 upadlo za 13%, do junija 2003 pa je naraslo komaj za 1,8% v primerjavi z junijem 2002 (New York State Economic Report, 2002). Nacionalna ocena izgube dohodka letalskih družb je 10 milijard dolarjev v prvem tednu, kar je povzročilo 118.000 odpuščenih delavcev v dveh tednih (9/11 One Year Later, 2002, str. 14).

Tudi glavna pristanišča v ZDA so takoj po napadih zaprli za dva dni. Varnostni ukrepi v pristaniščih niso bili nikoli tako striktni kot na letališčih. Po napadu pa se je pojavila potreba

izboljšati varnost pristanišč, ker bi tudi ta bila lahko cilj terorističnih napadov. Vse to je povzročilo časovno daljše prevoze in podražila privez v pristaniščih, kar je skupaj povečalo stroške prevoza za podjetja (The Impact of the Terrorist Attacks of 11 September 2001 on International Trading and Transport Activities, 2002, str. 8-9).

Turizem: Strah pred terorističnimi napadi je zelo zmanjšal obisk turistov v mesto, kar je povzročilo izgubo številnih delovnih mest in izpad dohodka. V tednu, ki je sledil napadu, je zasedenost hotelov padla pod 40%. Hoteli so bili prizadeti posredno zaradi zmanjšanja letov in potovanj. V nasprotju z letalsko industrijo, ki je doživela največ škode v prvem tednu, je najnižja točka hotelske zasedenosti zabeležena v drugem tednu po napadu. Do tega je najverjetneje prišlo zaradi kaosa po napadu, zaprtih letališč in vsesplošnih zamud vseh vrst transporta. Ljudje so raje ostajali v hotelih, kot se podajali na pot domov. V pol leta po napadih se je prihodek na hotelsko sobo vrnil na raven pred napadom. Hoteli na nacionalni ravni so utrpeli manjši padeč prihodka na sobo glede na leto 2000 kot hoteli v New Yorku, ti so utrpeli tudi do dvakrat večjo izgubo, vendar pa je dinamika padca in postopne vrnitve na raven pred napadom približno enaka (Economic Impact Analysis of the September 11th Attack on New York City, 2001, str. 38).

Restavracije, v nasprotju s hoteli, na nacionalni ravni niso utrpeli posebnega padca prihodkov, ves čas po napadu so bili ti nad ravnijo leta 2000, vendar se je 5% rasti prihodka iz začetka leta 2001 do konca leta izgubilo (New York State Economic Report, 2002). Na mestni ravni so restavracije neposredno po napadu izgubile do 30% dohodka. Delno zaradi upada turistov, delno zaradi uničenja spodnjega Manhattna in s tem izgube strank, ki so bile zaposlene v WTC-ju, nekaj pa tudi zaradi strahu ljudi, ki so raje ostajali doma in tudi jedli doma (Economic Impact Analysis of the September 11th Attack on New York City, 2001, str. 39).

Nacionalni in mednarodni turizem v New Yorku je do konca leta 2003 presegel raven pred napadom, predvsem zaradi povečanja domačih turistov. Po napadu so zabeležili izrazito zmanjšanje števila tujih turistov, ki v povprečju tudi več trošijo. Do leta 2004 se število tujih turistov še vedno ni približalo ravni pred napadom. Število domačih turistov se je konstantno povečevalo čez raven pred 11. septembrom, povečalo se je predvsem število družin z otroki. Tudi ruševine so namreč privlačile turiste, poleg tega pa so se zaradi težav v letalski industriji pocenili letalski prevozi (Economic Impact Analysis of the September 11th Attack on New York City, 2001, str. 38-39). Na primer, število tujih turistov, ki so obiskali predstave na Broadway-u, je šele v sezoni 2004/2005 doseglo raven pred 11. septembrom (Hollander, 2006).

V samem mestu je po napadu prišlo tudi do zmanjšane turistične ponudbe. Razgledna ploščad WTC-ja je bila uničena v napadu, vse glavne turistične točke (The Empire State Building, The Statue of Liberty) so bile zaradi varnosti še nekaj časa zaprte za turiste. Kasneje so očiščeni predel napada sicer odprli za turiste in uredili spominski park, vendar pa bo do končane obnove in gradnje novih stavb to območje še nekaj časa samo gradbišče, nepriljubeno za turiste in zavarovano pred bližnjimi ogledi. Tudi muzeji so beležili manjši obisk, predvsem zaradi manjšega obiska šolskih razredov. Kljub vsemu ljudje po svetu še vedno menijo, da je New York privlačno mesto in dolgoročno je spominski park še ena atrakcija več, ki privablja ljudi nazaj v

mesto. Tisti, ki so ga obiskali pred napadom, se želijo vrniti in na lastni koži občutiti spremembe, tistim, ki ga niso še obiskali, pa se zdi bolj privlačen zdaj, oz. po obnovi. Po drugi strani so tudi prebivalci New Yorka neposredno po napadu več ostajali doma, v mestu in v lastni soseski (Economic Impact Analysis of the September 11th Attack on New York City, 2001, str. 39-41).

Tudi večje turistične destinacije v ZDA so zaradi napada utrpeli škodo, saj je ravno tako prišlo do zmanjšanja turističnih obiskov. Rezultat je bil povečana brezposelnost in zmanjšan prihodek na teh območjih. Priljubljene turistične destinacije so npr. Las Vegas, Myrtle Beach, Honolulu in večja mesta, kot so New York in Chicago (New York State Economic Report, 2002).

Fiskalni prihodki od davkov so bili manjši zaradi povečane izgube delovnih mest, manjšega obiska turistov in poslovnih dejavnosti, kar je pripomoglo k manjši prodaji in s tem zmanjšanju davkov od prodaje (prometnega davka). Stavbe ki so bile uničene ali poškodovane niso prinesle davkov povezanih z lastništvom stavb in zemljišča.

Za mesto New York je ocena stroškov zaradi izpada davčnih dohodkov za leto 2002 1,6 milijard dolarjev, za leto 2003 pa 1,4 milijard dolarjev. Od tega je 915 mio dolarjev od dohodnine prebivalcev, 901 mio dolarjev od davkov poslovnih subjektov, 700 mio dolarjev od zmanjšanih dohodkov od davka od prodaje. Skupaj je torej New York izgubil v letih 2002 in 2003 3 milijarde dolarjev davčnih prihodkov (Review of the Estimates for the Impact of the September 11, 2001, Terrorist Attacks on New York Tax Revenues, 2002, str. 3).

Po podatkih New York State Office of Federal Affairs so bili nenačrtovani stroški in izguba taks zaradi napada v oktobru 2001 za mesto New York ocenjeni na 54 milijard dolarjev. Od nenačrtovanih stroškov je bilo 8 milijard dolarjev namenjenih za gospodarsko spodbudo in 5 milijard dolarjev za podporo družinam in brezposelnim zaradi posledic napada ter za stabilizacijo in okrevanje ekonomije v samem mestu (Review of Studies of the Economic Impact of the September 11, 2001, Terrorist Attacks on the World Trade Center, 2002, str. 29-30).

BDP na ravni ZDA: 40% zmanjšanja BDP-ja v letu 2001 je pripisanih vplivu napada. Že pred napadom 11. septembra je bilo gospodarstvo ZDA v recesiji, ta se je uradno začela marca 2001. Vendar pa se je pričakovalo, da se bo rast BDP-ja v drugi polovici leta 2001 dvignila. To se zaradi napada seveda ni zgodilo, rast BDP-ja je iz 1,7% v avgustu padla na 1,1% v oktobru in novembru ter na 1,0% v decembru 2001. V letu 2002 je narasla čez 1% in se v drugi polovici leta stabilizirala med 3 in 4% ter ostala taka še naslednja leta (New York State Economic Report, 2002).

Začetni šok po napadu je zmanjšal potrošnjo, ki je bila nižja že zaradi krize. Takoj po napadu je prevladal strah, ljudje so se raje zadrževali doma, počutili so se ogrožene na določenih krajih, npr. v visokih stavbah, velikih trgovskih centrih, javnih krajih, letalih idr. Ljudje so občutili krizno stanje in niso bili pripravljeni zapravljati za nepomembne, luksuzne stvari, predvsem storitve, ki zavzemajo dobro polovico pri sestavi potrošnje. Stanje je bilo podobno kot v vojnem času, ko začetni šok prisili ljudi, da ne zapravljajo, ko pa se enkrat privadijo, se potrošnja spet

poveča, tudi zaradi občutka pripadnosti državi, da ji s tem pomagajo stati na nogah. Tako so ljudje po napadih po začetnem šoku podpirali domačo ekonomijo in so odgovorili na trud države, da zveča potrošnjo z nižanjem obrestnih mer. Najemali so več posojil in povečali nakupe več vrednih predmetov, kot so nepremičnine, avtomobili ipd. S tem so tudi izkazali zaupanje v ekonomijo in v državo (New York State Economic Report, 2002). V 45 dneh po napadu se je agregatno povpraševanje vrnilo na trend izpred napada (Wesbury, 2006).

Državna poraba se je po napadu povečala, kar je delno izravnalo negativne posledice napada pri drugih dejavnikih. Povečala se je predvsem zaradi večjih vložkov v obrambo, v nacionalno varnost in pomoč prizadetim območjem, industriji in posameznikom. Skupaj je takoj po napadu država odobrila 40 milijard dolarjev pomoči prizadetim območjem, ki so jo kasneje sicer nekoliko zmanjšali, ter naknadno 15 milijard pomoči za letalsko industrijo (5 milijard direktne pomoči in 10 milijard v posojilih). Prav tako je državno porabo povečala obnova in rekonstrukcija Pentagona, ki je državna last (New York State Economic Report, 2002).

Centralna banka je na napad odgovorila z znižanjem obrestnih mer in s povečano likvidnostjo gospodarstva. Vendar je bilo to le nadaljevanje trenda padanja obrestnih mer, saj so nižanje obrestnih mer izvedli že večkrat pred napadom in sicer kot način vzpodbude gospodarstva v recesiji (New York State Economic Report, 2002).

Bruto mestni proizvod (v nadaljevanju BMP) mesta New York je zaradi terorističnega napada utrpel hudo škodo. Recesija in negativna gospodarska rast za prizadeto regijo je trajala 11 četrletij, medtem ko je na državni ravni trajala le dve četrletji, merjeno z BDP-jem. Stroški se merijo v neposredni izgubi kapitala in dolgotrajni ekonomski škodi. Edinstvena razporejenost ekonomije v primerjavi s celo državo, se vedno izraža v različnih trendih BMP-ja in BDP-ja. Kljub temu se vidi izrazita razlika med njima po napadu. Vrzel med BMP in BDP je bila vidna še 9 četrletij po 11. septembru. Državni BDP je enakomerno rasel po napadu, medtem, ko je mestni BMP strmo padal in se je obrnil v rast šele v tretjem četrletju 2003 (9/11 Three Years Later, 2004, str. 17-18). Izguba bruto proizvoda mesta je ocenjena na 52,3-64,3 milijard dolarjev v letih 2001 do 2004. Samo v prvih treh mesecih je mesto izgubilo 11,5 milijard dolarjev v BMP (9/11 One Year Later, 2002, str. 13-14).

Tabela 3: Posredni stroški terorističnega napada na New York v milijardah dolarjev

Posredni stroški			Ocena izgube BMP
	Zdravljenje	min 943 mio \$	
	Brezposelnost	16 milijard \$	
	Varnost podjetij	964 mio \$	
	Poslovne posledice za podjetja	neznano	
	Turizem	neznano	
	Izguba fiskalnih dohodkov 2002-03	3 milijarde \$	
Skupaj mesto NYC		54 milijard \$	52-64 milijard \$

Vir: 9/11 One Year Later, 2002, str. 1, 18-22; The Employment Impact of the September 11 World Trade Center Attacks, 2002, str. 2-3; Review of the Estimates for the Impact of the September 11, 2001, Terrorist Attacks on New York Tax Revenues, 2002, str. 3.

Skupaj so posredni stroški za mesto New York znašali okoli 54 milijard dolarjev. Vendar je to samo groba ocena, saj nikakor ni mogoče izračunati vseh stroškov, ki so jih imela vsa prizadeta podjetja in posamezniki. Še težje je na državni ravni opredeliti posredne stroške. V raziskavah ni bilo mogoče zaslediti niti grobe ocene vseh stroškov.

4.1.3. OBSEG POMOČI

Država je takoj po napadih obljubila pomoč mestu in žrtvam. Odobreno je bilo 40 milijard dolarjev pomoči prizadetim območjem, ter dodatnih 15 milijard dolarjev pomoči izrecno za letalsko industrijo (5 milijard direktne pomoči in 10 milijard v posojilih, za katera ni nujno, da bodo povrnjena).

Za mesto New York je bilo potrjenih 20,8 milijard dolarjev državne pomoči. Ta pomoč je prišla preko štirih virov: The Federal Emergency Management Agency (FEMA), The Department of Housing and Urban Development (HUD), The Department of Transportation (DOT) in The Liberty Zone Tax Benefits. Ti viri so priskrbeli 96% ali 19,63 milijard dolarjev vseh državnih pomoči za to območje. Za prvo ukrepanje takoj po napadih, kar vključuje iskanje in reševanje preživelih, odstranitev ruševin, izredne prevoze in osnovna popravila infrastrukturnih objektov, so namenili 2,55 milijard dolarjev. Za odškodnino za stroške in izgubo zaradi napada, kar vključuje pomoč posameznikom za stanovanjske stroške, posojila podjetjem za pokritje ekonomske izgube, ter ostala sredstva nakazana mestu in državi za pokritje stroškov zaradi napada, je bilo namenjenih vsega skupaj 4,81 milijard dolarjev. Za obnovo in izboljšanje infrastrukture na območju napada so namenili 5,57 milijard dolarjev. Za obnovo in ožvitev gospodarstva, kar vključuje davčne olajšave prizadetim, ohranjanje oz. pospešitev gospodarstva, je bilo namenjeno 5,54 milijard dolarjev. Preostanek denarne pomoči, torej 1,16 milijard dolarjev, HUD skladov do oktobra 2003 še ni bil razporejen (September 11, Overview of Federal Disaster Assistance to the New York City Area, 2003, str. 6-10). Vendar pa državna pomoč ni bila nakazana po načrtih, prihajala je z zamudo, prvotno obljubljena višina državne pomoči se je zmanjševala glede na časovno oddaljenost od napada in političnih razprav. Dve leti po napadih je bila mestna ekonomija še vedno v slabem položaju in še vedno so se čutile ekonomske posledice napada.

Tabela 4: Obseg pomoči za ZDA v milijardah dolarjev

Obseg pomoči		57,4 milijard \$
	Državna pomoč	55 milijard \$
	<i>Mesto New York</i>	<i>20,8 milijard \$</i>
	<i>Pomoč družinam žrtev napada</i>	<i>5 milijard \$</i>
	<i>Pomoč letalski industriji</i>	<i>15 milijard \$</i>
	<i>Ostalo</i>	<i>14,2 milijard \$</i>
	Dobrodelna pomoč	2,4 milijarde \$

Vir: Economic Consequences of Terrorism, 2002, str. 123; September 11, Interim Report on the Response of Charities, 2002, str. 17.

Državna pomoč na državni ravni je bila širša. Za pomoč družinam oz. svojcem žrtev napada je bil ustanovljen poseben državni sklad »Federal Victim Compensation Found«. Povprečna podeljena višina pomoči na zahtevke za državni sklad, je ocenjena na več kot 1,8 mio dolarjev na zahtevek. Kljub temu, da je težko oceniti, koliko zavarovalnine je upravičene, sklad računa, da bo na zahtevek potrebno izplačati 1,5 mio dolarjev, ostalo bodo izplačale zavarovalnice. K temu pa se ne šteje pomoč, ki so jo dobile družine od dobrodelnih organizacij. Vse skupaj se tako ocenjuje na 5 milijard dolarjev za izplačilo žrtvam napadov (September 11, Interim Report on the Response of Charities, 2002, str. 37).

Dobrodelne organizacije in ustanove so v tednih, ki so sledili napadom, zbrale pomoč za preživele in družine umrlih po celotnih Združenih državah Amerike. Nekatere ankete kažejo, da je dve tretjini Američanov darovalo za pomoč prizadetim v terorističnih napadih. Število dobrodelnih organizacij, ki so zbirale pomoč je bilo preko 300 in nemogoče je ugotoviti, koliko pomoči so vse skupaj zbrale. Največjih in najpomembnejših 34 dobrodelnih organizacij je zbralo 2,4 milijarde dolarjev. Zbrana pomoč je šla za različne oblike pomoči, odvisno od organizacije, ki jo je zbirala, nekatere so nudile pomoč v storitvah, druge v denarju in posojilih. Tako je nekaj organizacij pomagalo predvsem pri prvi pomoči poškodovanim, nekatere pa so se specializirale za štipendije prizadetim otrokom in dolgoročno pomoč družinam. Največ pomoči je zbral Rdeči križ v ZDA, in sicer 988 milijonov dolarjev. Sledil je na novoustanovljeni sklad »Sept 11th Found«, ki je zbral 503 mio dolarjev. Sedem skladov policije in gasilcev je zbralo 437 mio dolarjev. Sklad »Citizens Scholarship Found« je zbral 97 mio dolarjev, ostalih 24 organizacij pa okoli 425 mio dolarjev. Dve tretjini ali 1,6 milijard zbranih sredstev so razdelili v prvih 10-ih mesecih po napadih. Ena od študij ocenjuje, da so prizadete družine, ki so izgubile enega člana v napadu, v povprečju dobile 90.000 dolarjev pomoči v denarju, v prihodnosti pa bodo potrebovale še drago psihiatrično svetovanje (September 11, Interim Report on the Response of Charities, 2002, str. 17-19).

Na dobrodelne organizacije, predvsem v New Yorku, je potrebno pogledati tudi z druge perspektive. 5.700 neprofitnih organizacij deluje v mestu na vsakodnevni ravni. Nudijo cel spekter socialnih storitev, katere podpira država in privatni sektor. Te so v napadih prav tako doživele izgubo zaposlenih in premoženja. Po napadu pa so se vse usmerile v nudenje pomoči prizadetim, kar je posledično pomenilo zanemarjanje osnovnih programov za vse ostale prebivalce mesta (Economic Impact Analysis of the September 11th Attack on New York City, 2001, str. 15).

4.1.4. POZITIVNE POSLEDICE

Pri naštevanju vseh negativnih ekonomskih posledic terorističnega napada je potrebno upoštevati, da so stroški na drugi strani tudi zaslužek nekoga, ki popravlja stanje na prejšnjo raven. Tako so povečani izdatki za varnost v bistvu povečani dohodki podjetij, ki za varnost skrbijo in ki proizvajajo pripomočke za večjo varnost. Prav tako so se povečali dohodki farmacevtskih podjetij, ker so zaradi prizadetosti in šoka ljudje kupovali več uspavalnih tablet in

pomirjeval. Tudi gradbena podjetja so pridobila precej dela in dohodkov s čiščenjem ruševin in obnovo mesta, ta dela bodo trajala še nekaj let, kar jim prinaša poleg zagotovljenega dohodka tudi dobičke.

Katera podjetja so občutila pozitivne ekonomske posledice, nam najbolje prikaže rast vrednosti delnic teh podjetij. Prvi dan po odprtju newyorške borze so poleg skokovitega padca vrednosti prizadetih podjetij v napadu zabeležili tudi rast vrednosti varnostnih podjetij, podjetij, ki izdelujejo tehnologijo za detekcijo eksplozivov in stroje za avtomatsko branje prstnih odtisov, ter podjetij, ki izdelujejo orožje (v ZDA je z dovoljenjem možno nositi orožje za lastno varnost, kar je tudi zelo pogosta praksa). Prav tako se je povečala vrednost delnic telekomunikacijskim podjetjem, predvsem tistim s tehnologijo video in audiokonferenc, kateri sta v dobršni meri nadomestili poslovna potovanja (Vujisić, 2003, str. 14-16).

Tudi zavarovalnice bi lahko imele dobiček od napada. Res so morale izplačati ogromne zneske zaradi škode, ki jo je povzročil napad, vendar pa je sam sistem zavarovalnic in pozavarovalnic dovolj učinkovit, da so vse zavarovalnice prenesle ta izplačila. Zaradi terorističnega napada, ki je povečal tveganje podobnih dogodkov v prihodnosti, so se premije zvišale, v povprečju od 20 do 40 %, odvisno od stopnje tveganosti območja (New York State Economic Report, 2002). Prav tako se je povečalo število sklenjenih zavarovalnih polic, saj so posamezniki in podjetja zaradi strahu po ponovnih napadih bili pripravljene bolj zavarovati svoja življenja in imetje.

4.2. Svet po 11. septembru 2001

Ameriška recesija in zmanjšanje potrošnje, kar je bilo prisotno že pred terorističnim napadom, sta vplivali tudi na tuje trge in ostale države, saj je ZDA velik in pomemben izvozni trg. Ko se zmanjša potrošnja v ZDA pomeni to tudi zmanjšanje potrošnje tujega blaga, s tem pa se zmanjša proizvodnja v teh državah in zaposlenost. Vendar je v tem času vsaka država zase imela tudi svoje probleme, recimo Japonsko je prizadela deflacijska spirala, EU pa se je ubadala z zniževanjem inflacije (The US Economy after September 11, 2001). Na začetku leta 2002 je nastopilo okrevanje tako ameriškega kot svetovnega gospodarstva. Sam napad torej ni veliko prispeval k svetovni recesiji, lahko bi trdili nasprotno, da je pomagal pri okrevanju gospodarstev, saj so vlade bolj striktno posegle v gospodarstvo, da bi preprečile negativne vplive napada, hkrati pa so zavzele več ukrepov za bolj stabilno in močno gospodarstvo, kar je lahko pripomoglo k hitrejšemu izhodu iz recesije (World Economic Outlook, 2002, str. 1-3).

Teroristični napad je po svetu povzročil le manjše ekonomske posledice, razen tistih mednarodnih podjetij, ki so bila tudi fizično prisotna na Manhattnu. Ta so tako kot ameriška podjetja utrpela prekinitev poslovanja, izgubo zaposlenih, poslovnega prostora, poslovnih partnerjev. Tudi podjetja iz ostalih delov sveta, ki so imela poslovne partnerje na Manhattnu so utrpela ekonomsko škodo povezano z izgubo poslovnih partnerjev in prekinjene komunikacije s tem delom sveta. Za nekaj časa so morala prekiniti poslovanje s prizadetimi podjetji in poiskati druge poslovne partnerje, vendar se je stanje kmalu vrnilo na prejšnjo raven, ko so podjetja iz

Manhattna preselila pisarne na druga območja in nadaljevala s poslovanjem. Tudi drugod po svetu so se zvišale zavarovalne premije, ker se je svet zavedal, da so vsa večja pomembna mesta prav tako ranljiva in imajo možnosti postati tarča teroristov.

Poleg poslovnih posledic je največ težav povzročilo ravnanje in spremenjeno obnašanje potrošnikov in vlad ostalih držav. Predvsem v zahodnem svetu je bila reakcija podobna kot v ZDA. Povečali so se stroški za varnost, tako nacionalno kot na ravni posameznega podjetja. Največ negativnih vplivov terorističnega napada je bilo v turizmu. Ljudje po celem svetu so zaradi strahu pred napadi raje ostajali doma, zmanjšalo se je povpraševanje po turističnih aranžmajih, letih, počitnicah. Največ škode so utpele znane turistične destinacije, predvsem tiste, ki živijo od turizma, med njimi Karibi, Bližnji vzhod in Azija. Zaradi manjšega obiska se je povečala brezposelnost, upadla je prodaja, restavracije in hoteli so beležili izgube zaradi pomanjkanja gostov (World Economic Outlook, 2001, str. 17-19). Rezervacije potovanj na svetovni ravni so v oktobru padle za 12-15% v primerjavi s prejšnjim letom, vendar so se v začetku leta 2002 vrnile na raven pred napadom (Economic Consequences of Terrorism, 2002, str. 132).

Kakor v ZDA je tudi drugod po svetu teroristični napad povzročil spremembo varnostnih ukrepov v letalskem prometu, hkrati pa se je zaradi strahu pred novimi napadi zmanjšalo število potnikov in posledično letov. V oktobru 2001 se je potniški promet na svetovni ravni zmanjšal za 23%, tovorni promet pa za 9%, vendar je bil učinek kratkotrajen, saj je do konca leta prišlo spet na raven pred napadom (The Impact of the Terrorist Attacks of 11 September 2001 on International Trading and Transport Activities, 2002, str. 6). Letalska industrija po celem svetu je bila že pred napadom v težavah, povečani stroški in zmanjšani prihodki pa so prispevali k propadu marsikaterih družb (npr. Swissair) in preoblikovanju ostalih. Edina letalska družba, ki je bila brez večjih težav je Ryanair, kateri je bil tudi proti podelitvi državnih pomoči nacionalnim letalskim družbam, ki so teroristični napad uporabile za krivca slabega poslovanja, čeprav so bile že prej v težavah in so zaostajale s prestrukturiranjem. Kljub državnim pomočem so tako predvsem v Evropi, pa tudi drugod po svetu, letalske družbe zmanjšale število zaposlenih in sprejele dodatne ukrepe (Vujisić, 2003, str. 18).

Posledice terorističnega napada so se poznale tudi v drugačnih vrstah transporta, tako je ladijski promet občutil zaprtje glavnih pristanišč v ZDA, kar je povzročilo zamude in motnje v ladijskem prometu po celem svetu. Sčasoma se je sistem spet spravil na utečene tirnice in kljub novim varnostnim ukrepom je ladijski promet že do konca leta 2001 potekal brez večjih zastojev (The Impact of the Terrorist Attacks of 11 September 2001 on International Trading and Transport Activities, 2002, str. 8-9).

Če povzamem, je teroristični napad povzročil motnje v trgovanju po celem svetu in predvsem v spremenjenem obnašanju potrošnikov. Večina motenj je sčasoma minila, trgovanje in poslovanje je prešlo na raven pred napadom ali pa se je prilagodilo novim okoliščinam. Razen začetnega šoka tako na svetovni ravni posledic ni bilo. Do konca leta 2001 se je življenje vrnilo v ustaljene tirnice in se prilagodilo spremenjenim varnostnim ukrepom. Največ posledic je pravzaprav pustil

v politiki zahodnih držav, ki so izrabile šok in strah prebivalcev za svoje politične cilje in upravičevanje novih ukrepov. To pa že spada v poglavje o protiterorističnih ukrepih.

4.3. Vplivi v Sloveniji

Teroristični napad na ZDA je pretresel cel svet, tako tudi Slovenijo. Vendar tradicionalno ta ni vezana na ameriško gospodarstvo, temveč na evropsko. Če bi posledice napada močno vplivale na evropsko gospodarstvo, bi to občutila tudi Slovenija, saj je naš izvoz vezan predvsem na države EU. Tako je kot povsod po svetu nekaj vpliva napada občutila tudi naša letalska industrija in zato naš nacionalni prevoznik Adria Airways in sicer zaradi letaliških ukrepov za varnost na Brniku ter ostalih letališčih. Izgube zaradi manjšega števila potnikov so bile za Adria Airways relativno majhne in prehodne narave, saj ne ponuja prekoceanskih letov in direktnih letov v ZDA, ki so bili odpovedani še nekaj dni po napadu. Povrniti pa so morali stroške povezovalnih letov na večja evropska letališča, s katerih so bili odpovedani prekoceanski leti. Stroški so se povečali zaradi strožjih varnostnih ukrepov in povišanih premij zavarovanja. Vse to je povzročilo rahlo povišanje cen vozovnic, kar pa si je Adria Airways lahko dovolila, saj nima pravega konkurenta na slovenskem trgu. Kratkotrajne posledice so čutila tudi podjetja, ki izvažajo večji del svoje proizvodnje v ZDA, vendar je bilo zmanjševanje izvoza pričakovano zaradi recesije v ZDA in na splošno slabega leta (Vujisić, 2003, str. 24-25).

Dejstvo je, da je Slovenija kot država uvrščena na lestvico najbolj varnih držav v primeru terorizma. Tudi splošni občutek prebivalcev je tak. Zato je veliko posameznikov raje ostajalo v domači državi, kot se podajalo na dolga potovanja z letalom v manj varne države. Nekatere države so bile tudi pred napadom na ZDA uvrščene kot nevarne, vendar je šele ta napad povzročil dodaten strah pred potovanji in možnostmi terorističnih napadov drugod. Tako so turistične agencije zabeležile manjše zanimanje za potovanja v daljne dežele, kjer je potrebna dolga pot z letalom, povečalo pa se je povpraševanje po počitnicah v krajih bliže nam in v domačih turističnih krajih. Na srečo je bila glavna turistična sezona že pri koncu, vendar je vseeno prišlo do nekaj odpovedi počitniških aranžmajev, predvsem v ZDA takoj po napadu. Že v letu 2002 je bilo vse na normalni ravni, nekaj tudi zaradi akcij in popustov za rizične destinacije (Vujisić, 2003, str. 27).

Večjih posledic terorističnega napada na ZDA v Sloveniji ni bilo čutiti. Slovenija je kot majhna država dovolj prilagodljiva, da lahko reagira na spremembe na svetovnem trgu, prav tako so naša podjetja zdaj že navajena delovati v hudi konkurenci in kriznih situacijah. To pa ne pomeni, da nismo dovzetni za težave v drugih državah, vendar na naše gospodarstvo bolj vplivajo krize v EU in vsesplošna recesija.

5. Ekonomske posledice protiterorističnih ukrepov

Protiteroristični ukrepi po napadu 11. septembra na ZDA so bili številni in z različnimi učinki po celem svetu. Seveda so že pred napadom obstajali varnostni ukrepi, recimo na letališčih, pri prečkanju državnih meja, tudi pri vstopu v pomembnejše stavbe in ustanove. Glavni cilj teh ukrepov je bil preprečiti nasilna, kazniva dejanja. Ljudje so jih sprejemali kot formalnost, kontrole niso bile pretirano zaostrene. Nihče se ni spraševal o potrebnosti teh varnostnih ukrepov, vendar se tudi nihče ni pritoževal, če je bil postopek krajši od predpisanega. Ljudje v zahodnem svetu so se počutili varne in zato so taki varnostni ukrepi zadostovali. Po napadu pa je bilo seveda vse drugače. Krivda, da so teroristi s tako lahkoto prišli na letala, so pripisali premajhnim varnostnim ukrepom na letališčih, predvsem v notranjem prometu ZDA, kjer so bile kontrole bolj izjema kot pravilo. Teroristi so poznali to pomanjkljivost in izkoristili priložnost. Varovanje mednarodnih letov je bilo že pred napadom ostrejšje in kontrole so se izvajale po navodilih, saj so preprečevale ugrabitev letal, kar se je v preteklosti nekajkrat zgodilo in tudi že preprečilo.

Tudi to poglavje je razdeljeno na podpoglavja. V prvem, razdeljenem na dva dela, se osredotočim na sprejete varnostne ukrepe v ZDA. Sem spadajo ukrepi za povečanje varnosti in povračilni ukrepi ali vojna proti terorizmu. Povod za vse protiteroristične ukrepe je sicer prišel iz ZDA, ampak pridružile so se jim številne svetovne države in mednarodne organizacije. Drugo podpoglavje je tako namenjeno strnjenemu opisu protiterorističnih ukrepov po svetu. V zadnjem opišem še stanje v Sloveniji, ki je kot članica mnogih mednarodnih organizacij in EU prav tako sprejela številne varnostne ukrepe.

5.1. Protiteroristični ukrepi ZDA

Prvi korak protiterorističnih ukrepov po napadu na ZDA je bil zaostritev kontrol na letališčih in ostalih možnih tarčah napada, npr. stolpnica, sodiščih, mostovih, predorih. Izvajal se je tudi ostrejši nadzor nad tujci oz. priseljenci, pa tudi nad samimi državljani ZDA. Zato so spremenili oz. dopolnili tudi zakonodajo za teroristično varovanje, med glavnimi zakoni je bil t.i. USA Patriot Act, ki je bil sprejet v oktobru po terorističnem napadu. Tudi ostala zakonodaja je omejevala svoboščine v zameno za večjo varnost oz. občutek varnosti.

Drugi korak protiterorističnih ukrepov pa so bili povračilni ukrepi, ki so jih sprejele ZDA kot odgovor na napad na njihovo ozemlje. Pregon teroristov in Osame Bin Ladna, kot glavnega krivca za vse, je postal nacionalni cilj, za dosego katerega so bila dovoljena vsa sredstva. Tudi vojna. Z željo po maščevanju in ustavitvi teroristov, predvsem organizacije Al-Kajda, so ZDA oktobra 2001 napadle Afganistan in talibanski režim, ki je bil na oblasti in ščitil teroriste. Začela se je Operacija trajna svoboda (Operation Enduring Freedom) ali posplošeno vojna proti terorizmu. Kasneje so izvedli tudi napad na Irak, s pretvezo o povezavi voditelja Sadama Huseina in Osame Bin Ladna ter obstoju orožja za množično uničevanje. Vzroki so se kasneje

izkazali za neresnične, vendar je vojna oz. »osvoboditev« Iraka vseeno nastopila. V vojno proti terorizmu so zajete še manj znane akcije v Aziji in Afriki.

5.1.1. VARNOSTNI UKREPI

Že v prejšnjih poglavjih sem opisala nekatere varnostne ukrepe, ki so nastopili po terorističnem napadu. Za mesto New York je ocenjeno, da so podjetja skupaj porabila okrog 964 mio dolarjev za zagotavljanje večje varnosti. Vendar so nove varnostne ukrepe sprejeli tako na državni ravni, kot tudi na svetovni. Ti obsegajo povečane varnostne kontrole npr. na letališčih ali v pristaniščih, z dodatnimi napravami, ki zaznavajo kovino, eksplozivna telesa ter vse potencialno nevarne snovi. Sem spada tudi bolj natančen pregled večje prtljage, ki gre v prtljažni prostor letala, saj je bila po takratnih standardih pregledana le z infrardečimi žarki, ki so pokazali obliko vsebine, ne pa sestavo. Po novih standardih gre ta prtljaga skozi dodatne naprave, ki zaznavajo tudi sestavo vsebine, torej naj bi zaznala potencialno nevarne snovi v prtljagi. Tudi velikost in vsebino ročne prtljage se je dodatno omejilo, prepovedalo se je vse ostre predmete, kot so recimo noži za odpiranje pisem, manjši nožki in škarjice za osebno higieno, tudi vžigalniki (Permitted and Prohibited Items, 2006). Pregled oseb se je poostril, če so zaznali karkoli sumljivega so osebo še posebej pregledali.

Na državni ravni ZDA je bilo po terorističnem napadu namenjeno in porabljeno več kot 4,5 milijard dolarjev za opremo za varovanje nacionalnih mej, pristanišč, letališč, pošte in zraka. To so bile različne naprave za detekcijo strelnega orožja in kovin, razstreliva ter jedrskega in biološkega orožja. Večina teh naprav je bila kupljena v naglici, senat je postavil kratke roke za nabavo zaradi čim hitrejše zagotovitve varnosti. Vendar se je večina teh naprav izkazala za neučinkovite in nezanesljive, torej v bistvu neuporabne. Na primer, naprave v pristaniščih in na mejah niso ločile med sevanjem nuklearne bombe in naravnim sevanjem vsakodnevnih stvari. Tudi naprave za zaznavo eksplozivnih teles na letališčih, ki delujejo na osnovi zaznavanja gostote snovi, so sprožile alarm v 15 do 30%, ker imajo nekatere vsakodnevne stvari, kot so npr. šamponi, enako gostoto kot nekateri eksplozivi. Oprema za analizo zraka v večjih mestih ni dovolj učinkovita, ker je postavljenih premalo naprav in ker se na rezultate čaka do 36 ur, dolgo potem, ko bi potencialni biološki napad že povzročil ogromno škodo. Pri pošti se testira samo okoli 20% vseh pošiljk, in še te testirajo samo za antraks, ne pa za ostala biološka orožja (Higham, O'Harrow, 2005).

Leta 2005, po preučitvi, so se odločili, da bodo večino naprav zamenjali z novejšimi, zanesljivejšimi in zmogljivejšimi. Po ocenah je predvideno, da bo država porabila okrog 7 milijard dolarjev za zamenjavo in nadgradnjo opreme. V zagovor takratnemu prenatrjenemu nakupu je dejstvo, da tehnologija takrat še ni bila tako razvita, saj ni bilo tako velikega povpraševanja po razvoju take tehnologije. Poleg težav s samimi napravami je zaradi naglice prišlo tudi do težav nastavitvev oz. smotrne uporabe le-teh. Na letališčih so zaradi kratkih rokov naprave montirali v posebne prostore, namesto v sistem tekočega traku prtljage. To je upočasnilo proces kontrole in podaljšalo čase vkrcanja na letalo. Poleg tega je bilo potrebno zaposliti

dodatne delavce, da so prtljago prenesli s tekočega traku še skozi te naprave. Ob glavnih konicah so zato spuščali prtljago na letala tudi, če ni bila pregledana po vseh pravilih. Če seštejemo vse naprave in dodatno delovno silo, je varnost na letališčih stala več kot 15 milijonov dolarjev od leta 2001 do leta 2005 (Lipton, 2005). Država se je leta 2005 odločila, da bo nabavila nove naprave za odkrivanje eksplozivov, ki bodo lahko vključene v tekoči trak prtljage in ne bodo povzročale zamud pri pregledih. To bo stalo dodatnih 3 do 5 milijard dolarjev (Higham, O'Harrow, 2005).

V septembru po terorističnem napadu je predsednik ZDA obljubil ustanovitev novega ministrstva za domovinsko varnost (Department of Homeland Security, v nadaljevanju DHS), ki je bil ustanovljen v novembru 2002. Nastal je z združitvijo 22 obstoječih državnih oddelkov in agencij, glavni namen oddelka pa je varovanje pred terorističnimi napadi in ukrepanje pri naravnih nesrečah. Za razliko od ministrstva za obrambo, ki je zadolženo za vojaške akcije v tujini, je DHS zadolžen za obvarovanje civilnega prebivalstva znotraj državnih meja (United States Department of Homeland Security, 2006). Znotraj DHS je tudi v novembru 2001 ustanovljena nacionalna Administracija za varnost v prometu (Transportation Security Administration, v nadaljevanju TSA), ki je bila zadolžena predvsem za varnost letališč in zračnega prometa. Med drugim je bila zadolžena za zaposlovanje državnih kontrolorjev potnikov in prtljage na letališčih. Izurjeni kontrolorji iz programa SPOT, kratice za Screening Passengers by Observation Technique, so izurjeni za opazovanje potnikov in so pozorni na vsako stvar iz spiska tridesetih dvomljivih načinov obnašanja. Kdor doseže dovolj visoko število, ga posebej izprašajo. Na tak način sicer še niso odkrili teroristov, so pa odkrili nekaj ljudi, ki so tihotapili mamila (Kramžar, 2006, str. 23).

TSA je za zagotavljanje varnosti sklepala pogodbe s privatnimi podjetji, ki so izvajala delo po njenih navodilih. Za zaposlitev 30.000 kontrolorjev v 25 mesecih za vseh 429 večjih nacionalnih letališč, je bila sklenjena pogodba z zaposlitveno agencijo NCS Pearson Inc. Vrednost te je porasla iz 104 milijonov na 741 milijonov dolarjev. Revizorji so ugotovili, da je pogodbenik izrabljajal stisko države in po nepotrebnem zviševal stroške, predvsem z negospodarno porabo. Podjetje pa se je zagovarjalo, da je do povečanih stroškov prišlo zaradi novih zahtev TSA, ki je podvojila število potrebnih zaposlenih kontrolorjev na 62.901 in zahtevala dodatnih 66 tisoč preverjenih ljudi za takojšnjo zaposlitev v primeru potrebe (Higham, O'Harrow, 2005). TSA je tudi odgovorna za izpeljavo programa Secure Flight na letališčih. Ta se je razvil iz prejšnjega klasičnega sistema kontrol na letališčih, z dodatnim doslednim preverjanjem dokumentov in identitete potnikov že ob nakupu letalske karte s pomočjo povezave na baze podatkov o osumljenih teroristih. Če je potnikova identiteta brežhibna, gre skozi normalno kontrolno potnikov in osebne prtljage ter se lahko vkrcata na letalo. Če je potnikova identiteta sumljiva, ga dodatno pregledajo in izprašajo, v kolikor se izkaže, da sum ni bil utemeljen, se lahko potnik normalno vkrcata na letalo. Če pa je potnik na seznamu teroristov ali pa najdejo sumljivo snov v njegovi posesti, ga takoj pridržijo (Aviation Security, 2005, str. 4-8.).

Druga sporna pogodba je bila podpisana s podjetjem Boeing za dostavo in instalacijo 1.100 naprav za odkrivanje eksplozivnih teles. Podjetje je bilo izbrano zaradi zanesljivosti in izkušenj

na tem področju. Vendar so tudi tukaj stroški pogodbe v 18 mesecih narasli iz 508 milijonov na 1,2 milijarde dolarjev. Boeing je od te pogodbe pridobil 82 milijonov dobička od leta 2002 do 2003, nadzorniki ocenjujejo, da je od tega 49 milijonov dolarjev čezmernega dobička zaradi neupravičeno visokih stroškov. Prav tako je TSA odobrila podjetju 44 milijonov dolarjev nagrade za uspešnost, čeprav ni nikoli dejansko preverila uspešnosti varovanja. Podjetje se seveda ni strinjalo s temi ugotovitvami, ampak je krivdo za večje stroške pripisalo zahtevam naprav, zaradi katerih so morali preurediti prostore na letališčih. Za vse sporne pogodbe, sklenjene v naglici, je TSA krivdo priznala, vendar je tudi država sama kriva, ker je postavila res kratke roke za izvedbo in predvsem ni dovolila novih zaposlenih na TSA. Nabavna služba je delovala samo s 5 zaposlenimi, medtem ko bi jih potrebovali tudi do 600 za tak obseg novih nalog in za strokoven nadzor stroškovne učinkovitosti vseh pogodbenih partnerjev (Higham, O'Harrow, 2005).

Kongres je poleg varnostnih naprav zahteval tudi spremembe v mejni kontroli in vzpostavitev informacijskega sistema, ki bi pregledal tuje obiskovalce pri vstopu in izstopu iz države, s skeniranjem njihovih prstnih odtisov in jih primerjal z bazo podatkov potencialnih, osumljenih teroristov. Za izpeljavo tega je bila podpisana 10 letna pogodba s podjetjem Accenture, vredna okoli 7,2 milijard dolarjev. Kasneje so revizorji ugotovili, da lahko vrednost pogodbe naraste na več deset milijard dolarjev, ker ni dovolj zaposlenih in usposobljenih ljudi za pravilno vodenje programa. V pogodbi je podjetje obljubilo vzpostavitev virtualne meje, ki bi elektronsko pregledalo milijon tujih obiskovalcev. V juliju 2003 je začel delovati sistem US-VISIT, uradno poimenovan United States Visitor and Immigrant Status Indicator Technology. Sistem mora pokrivati 7.000 milj nacionalne meje ZDA s Kanado in Mehiko, vključno z vsemi letališči in pristanišči. Postavljen je kot obveščevalno in nadzorno omrežje, podatke lahko dobi iz različnih baz podatkov, digitalnih aparatov, sistema prepoznavanja obrazov in glasu, elektronskih bralcev prstnih odtisov, vse pa je povezano z računalnikom. Obljubljeno je bilo, da bo sistem deloval hitro in enostavno z drugimi računalniškimi sistemi. V končni fazi bi morali vsi tujci, ki želijo vstopiti v ZDA, poleg svojih osnovnih podatkov elektronsko registrirati tudi svoj prstni odtis in obraz na ambasadah in konzulatih. Te informacije bi potem primerjali z bazo podatkov o teroristih, kriminalcih in obveščevalcih, da bi ugotovili, če obiskovalec predstavlja grožnjo državi (Higham, O'Harrow, 2005a).

Poleg opisanih ukrepov za večjo varnost in preprečitev novih terorističnih dejanj so v fazi razvijanja še različni drugi ukrepi oz. načini, ki bi povečali varnost. Na nekaterih letališčih v ZDA že preizkušajo nov izum izraelskega podjetja za ugotavljanje skritih namenov potnikov. Izbrane potnike pošljejo v ovalno kovinsko celico, na ušesa jim nadenejo slušalke in jih začnejo spraševati o nezakonitih dejanjih, potniki pa odgovarjajo s pritiskanjem tipk na ekranu. Naprava je neke vrste detektor laži, ki ne išče specifičnih laži, ampak posameznike, ki se bojijo biti ujeti – to naj bi bila skupna značilnost vseh teroristov. V poskusnem delovanju je naprava prepoznala 85% tistih, ki so igrali teroriste, poleg tega pa napačno identificirala 8% potnikov brez skritih namenov. Drugi problem pri večji varnosti je daljše čakanje na pregled in s tem daljši čas vkrcanja in posledično čas potovanja samega. Med predlogi za hitrejši prehod skozi letališče je prostovoljni sistem »registrirani potnik«, v katerem bi se zbrali tisti potniki, ki pogosto potujejo z

letalom in bi bili pripravljene plačati okoli sto dolarjev na leto za natančno preverjanje identitete, kar bi jim skrajšalo čas kontrole na letališču samem. TSA je prejela že okoli 20 prošenj letališč, letalskih družb in drugih, ki bi potnikom radi ponudili možnost hitrejšega prehoda skozi letališče za nekaj manj zasebnosti (Kramžar, 2006, str. 23).

Konec oktobra 2001, mesec in pol po terorističnem napadu, je bil sprejet nov zakon, t.i. USA Patriot Act. Seveda je bil zakon pripravljen že prej, vendar je bilo ozračje po napadu veliko bolj primerno za njegovo sprejetje po hitrem postopku, saj so ljudje v strahu bili pripravljene popustiti glede svojih svoboščin in dovoliti državi večji nadzor nad njihovimi življenji. Ta je namreč posegel in okrnil svoboščine državljanov, ki so zagotovljene z ustavo, ter dodelil večja pooblastila kontrole državnim službam. Sporne točke zakona so, da zmanjša restrikcije državnih služb za pridobitev preiskovalnih nalogov, ki jih izdajajo sodišča; dovoli državnim organom, da obvestijo preiskovanca o preiskavi šele po končani preiskavi, ne pred začetkom le-te (kot je bilo do tedaj); dovoli državnim organom pridržanje nedržavljanov ZDA, osumljenih terorizma in sicer do 7 dni, brez specifične obtožbe, tiste obtožene pa lahko pridrži za nedoločen čas; razširi dovoljenje za prisluškovanje telefonskim pogovorom osumljenih teroristov; daje državi več moči za spremljanje in sledenje internetnim povezavam. Kritiki pravijo, da tak zakon posega v osnovne svoboščine, zagotovljene v ustavi ZDA, kot so pravica do zasebnosti, svoboda govora, svoboda druženja, varstvo pred neutemeljenimi preiskavami in zasegi, pravica do pravičnega in hitrega sojenja. Kljub vsemu je večina državljanov v tistem času takšen vdor v zasebnost vseeno dovolila, saj naj bi le-ta zagotavljala večjo varnost, kar je bilo takoj po napadu izrednega pomena (Patriot Games, 2003).

Država je poleg vseh varnostnih ukrepov ob vstopu v državo izdala tudi spisek sumljivih oseb, t.i. osumljenih teroristov, prav tako pa tudi spisek sumljivih držav, v katerih se skrivajo teroristi. Ta se vsakodnevno dopolnjuje. Državljanke držav s spiska so ob vstopu v ZDA dodatno pregledali in izprašali, osebe s spiska osumljenih teroristov pa so bile ob kontroli pridržane. Veliko so jih prijeli in jih odpeljali v vojaški zapor na Guantanamo na Kubi, kjer so brez pravic in nekateri tudi brez obtožnic čakali na vojaško sojenje, ki ni javno in je pri tem vprašljiva pravičnost. Osumljene teroriste prav tako iščejo tudi izven ozemlja ZDA, predvsem v državah, kjer so prisotne vojaške sile ZDA, pa tudi v ostalih državah, ki sodelujejo z ZDA (Higham, O'Harrow, 2005a).

Podobni kontrolni standardi, kot na letališčih in vstopih v državo, so veljali tudi ob vstopu v pomembnejše stavbe, sodišča in javne kraje, ki so veljali za možne tarče teroristov. Poostrilo pa se je tudi število kontrol na cesti, predvsem oseb, ki so se čudno obnašale, so imele dvomljive dokumente ali pa so samo prihajale iz držav, ki so bile na spisku nevarnih. Velikokrat je pri pregledu prihajalo do diskriminacije, na osnovi oblačil (vere), barve kože, državljanstva. Ljudje z arabskim videzom in muslimanskimi simboli so bili v večji meri podvrženi kontrolam in preiskovanju, ker na splošno velja, da so bolj verjetni potencialni teroristi in so bili zaradi tega tudi večkrat ustavljeni, pregledani in nadzorovani.

Najrazličnejši varnostni ukrepi so državo in državljane ZDA stali na milijarde dolarjev. Točne številke ni mogoče izračunati, saj se dnevno spreminjajo vsote porabljene za varnost. Ocena, ki sem jo lahko naredila iz danih podatkov, je okoli 20 milijard dolarjev, verjetno pa je številka še višja. Poleg akcij na državni ravni, pa so tudi podjetja sama morala poskrbeti za večjo varnost poslovanja. Ti izdatki so vračunani v večje stroške poslovanja in s tem manjših dobičkov ter višjih cen proizvodov in storitev. Poleg tega so dodatni varnostni ukrepi povzročili nemalo nevšečnosti pri tekočem poslovanju, predvsem pri transportu ljudi in blaga. Ukrepi namreč podaljšujejo čase potovanj oseb in čase prevozov tovora, kar negativno vpliva na poslovanje, ga ovira, poveča stroške prevoza, stroške poslovanja in s tem viša cene, kar ni ugodno ob konkurenčnem trgu. Precej nevšečnosti so podjetja občutila, ker so morala spremeniti dobro utečene sisteme nabave, dobave in naročil, potrebno je bilo na novo vzpostaviti sistem postopkov pri prestopu mej in transportu stvari, da je vse delovalo brezhibno in s čim manj zamud in napak. Zaposlene so podjetja dodatno izobraževala za razumevanje nove zakonodaje in varnostnih postopkov. Pojavila se je potreba po dodatnih skladiščih, ker je bila motena dobava on-time, kar seveda podjetja stane ogromno, prav tako je prišlo do zamenjave nekaterih bolj oddaljenih dobaviteljev z manj oddaljenimi, ki imajo krajše dostavne čase in so s podražitvijo prevozov postali ugodnejši.

Tabela 5: Porabljena sredstva protiterorističnih ukrepov ZDA v milijardah dolarjev

Varnostni ukrepi		19 milijard \$ in več
	Osnovna oprema	4,5 milijard \$
	Nadgradnja opreme	7 milijard \$
	Informacijski program US-VISIT	7,4 milijard \$ in več

Vir: Higham, O'Harrow, 2005a.

Kakor sem omenila že zgoraj, pa so imela podjetja, ki so sklenila dolgoročne pogodbe za zagotavljanje varnosti z državo, od tega precej koristi. Ta podjetja so s podpisom pogodbe dobila zagotovljeno delo za več let, poslovanje se je povečalo, prihodki tudi, lahko so vlagala v razvoj nove tehnologije, hkrati pa so od tega imela tudi dobičke. Tudi vrednost podjetij na borzi se je zvišala, saj je pogodba z državo zagotovilo za uspešno poslovanje. Država je z okrepljenimi varnostnimi ukrepi tudi poskrbela za veliko število novih delovnih mest in tako na državni ravni vsaj delno ublažila povečanje brezposelnosti zaradi terorističnega napada.

5.1.2. POVRAČILNI UKREPI – VOJNA PROTI TERORIZMU

Neposredno po terorističnem napadu, je predsednik ZDA obljubil oster, tudi vojaški odgovor teroristom. To se je uresničilo v mesecu dni po napadih, ko se je uradno začela vojna proti terorizmu. Inicijativa te akcije je prišla z ameriške strani, načelno podporo so ji izkazale tudi članice NATO pakta in druge ameriške zaveznice, vendar pa ne za vsako akcijo v sklopu te vojne. Cilj je onemogočiti terorističnim skupinam in organizacijam, da uresničijo grožnje, ter preprečiti državno podpiranje terorizma, kar bi vodilo h končnemu cilju dokončno uničiti mednarodni terorizem.

Ti ukrepi zajemajo (War on Terrorism, 2006):

- identificiranje, lociranje in uničenje teroristov, terorističnih skupin in organizacij (pojem uničenje je zelo širok in lahko pomeni od pridržanja, sojenja in zaprtja teroristov do umorov), končati državne podpore, pokroviteljstva, nudenje zavetišča in materialne podpore teroristom;
- okrepitev mednarodnega boja proti terorizmu s konsenzom in trdom vseh držav, predvsem s sodelovanjem voljnih in sposobnih držav, pomoči nemočnim državam in spreobrnjenju nenaklonjenih držav;
- obrambo ameriških državljanov in interesov doma in po svetu, preprečitev pojavljanja situacij, ki bi jih teroristi lahko izrabili za napad in zmago v vojni idealov.

Med nudenje pomoči teroristom se je štelo tudi dovoljevanje finančnih transakcij terorističnih skupin, zato se je več kot 160 držav zavzelo za zamrznitev sredstev terorističnih organizacij in posameznikov. V več kot 600 bankah se je zamrznilo nad 124 milijonov dolarjev sredstev, za katera se je menilo, da pripadajo terorističnim organizacijam. Države so za OZN tudi izdale poročila o sprejetih ukrepih in uspešnosti izvedenih ukrepov, nekatere države so zaradi tega tudi spremenile svojo zakonodajo (Taylor, 2003).

V sklopu vojne proti terorizmu je prišlo do treh vojaških akcij na več koncih sveta. Prva med njimi je operacija Trajna svoboda (Operation Enduring Freedom) v Afganistanu in na manj znanih lokacijah v Jugovzhodni Aziji - na Filipinih, Tajski in Indoneziji ter v Afriki, predvsem državi Džibuti, kjer imajo ZDA tudi vojaško oporišče. Druga operacija je operacija Plemeniti Orel (Nobel Eagle) za ojačano varnost ameriških vojaških baz po svetu in domovinske varnosti. Tretja pa je Operacija Iraška svoboda (Operation Iraqi Freedom), bolj znana kot vojna v Iraku. Cilj vseh operacij, ki še vedno potekajo, je zajetje teroristov, ki delujejo v teh državah, uničenje njihovega imetja, predvsem orožja in kampov za urjenje, vzpostavitev sistema, ki ne bi podpiral teroristov in preprečitev novačenja novih članov, predvsem pa uničenje delujočih terorističnih celic (The Cost of Iraq, Afghanistan and Other Global War on Terror Operations Since 9/11, 2006, str. 1).

Operacija trajna svoboda je obsegala več posamičnih akcij v več državah. Na Filipinih je bila zastavljena predvsem kot pomoč Filipinski vojski pri izkoreninjenju terorističnih organizacij, delujočih na tem območju. To so predvsem skrajne islamske organizacije Jemaah Islamiyah, Abu Sayyaf Group ter Al-Kajda. Vojaška in humanitarna akcija je potekala predvsem na otoku Basilan, kjer se je pričakovalo največ konfliktov. Lahko rečemo, da je bila operacija uspešna, saj se je število pripadnikov teroristične organizacije Abu Sayyaf Group zmanjšalo iz 800 na komaj 100 pripadnikov, ljudje so dobili zaupanje v Filipinsko vojsko, hkrati so se gradile šole in bolnišnice. Prav tako so operacije v Afriki predstavljale podporo državnim vojskam, vendar niso bile usmerjene v točno določene teroristične skupine. Operacije so potekale v državah Čad, Džibuti, Etiopija, Eritreja, Kenija, Mavretanija, Mali, Nigerija, Somalija, Sudan in Tanzanija. Operacije so temeljile na izobraževanju in usposabljanju lokalnih oboroženih sil za boj proti terorizmu in preprečitvi nastanka novih terorističnih organizacij. Tudi tukaj je bila sestavni del operacije humanitarna pomoč z graditvijo infrastrukture in izobraževanjem prebivalstva (Operation Enduring Freedom, 2006).

Obveščevalne službe ZDA so že pred napadom 11. septembra 2001 vedele, da ima Al-Kajda podporo in kampe za urjenje v **Afganistanu**, te je tudi sama v preteklosti podpirala in sofinancirala za ubranitev vpadov takratne Sovjetske zveze. Na ozemlju Afganistana naj bi bil tudi sam Osama Bin Laden, ki je bil proglašen za glavnega krivca napada na ZDA. Te so postavile zahtevo po prijemu in izročitvi Osame Bin Ladna, vendar vlada v Afganistanu tega ni storila. Najprej se niso niti hoteli pogovarjati z ZDA, ker naj ne bi bilo dovolj dokazov, da je Bin Laden vpleten v napad na ZDA. Kasneje so se pod pritiski zagovarjali, da je že dovolj, da ga izženejo iz države in izročijo pakistanskim oblastem, ki naj bi mu sodile po islamskih zakonih. Za ZDA to ni bilo sprejemljivo in so zahtevale izročitev Bin Ladna ameriškim oblastem. Poleg tega so ZDA zahtevale izpustitev vseh zaprtih tujih državljanov, vključno z državljani ZDA, varovanje tujih novinarjev, diplomatov in humanitarnih delavcev v Afganistanu, zaprtje vseh kampov za urjenje teroristov in dovoljen brezpogojen dostop v te kampe za preverjanje njihovega zaprtja. Zaradi neuresničenih zahtev so ZDA, s podporo zveze NATO in afganistanskega Severnega zavezništva, 7. oktobra 2001 napadle talibanski režim v Afganistanu. Cilj napada je bil uničiti infrastrukturo in kampe, kjer so se urili teroristi, aretacija vodij Al-Kajde ter prekinitve terorističnih dejavnosti in izbrisati prisotnost teroristov v Afganistanu (2001 War in Afghanistan, 2006).

12. novembra 2001 je padlo glavno mesto Kabul. To je zaznamovalo padec talibanskega režima v Afganistanu. V letu 2002 je bilo vzpostavljeno začasno vodenje države, ki je trajalo do demokratičnih predsedniških volitev v letu 2004, na katerih je zmagal dotedanji začasni predsednik Hamid Karzai, in parlamentarnih volitev v letu 2005. Te volitve so bile prelomne tudi na simbolični ravni, ženke so namreč pod talibanskim režimom bile zatirane in brez pravic, zdaj pa so lahko volile in bile izvoljene v parlament (kar 28% parlamentarcev je žensk). Trenutno so v državi še prisotni predstavniki mednarodnih sil, saj se talibanski uporniki še niso povsod vdali in še prihaja do spopadov, natančneje se razmere ravno v tem času spet zaostrojujejo. Hkrati pa z mednarodno pomočjo prihaja do obnove države, izobraževanja prebivalstva in vzpostavljanja normalnega življenja. Vendar pa je država sama po sebi zelo velika in raznolika in v odročnih krajih v revnejših provincah prebivalci še vedno čutijo posledice vojne in lakoto. Zaradi nedostopnosti teh krajev in koruptivnosti tudi humanitarna pomoč težko pride do pomoči potrebnih (Afghanistan, 2006). Do novembra 2006 so bili v Afganistanu ubiti 504 vojaki, od tega 350 ameriških in 154 vojakov ostalih zavezniških sil. Ranjenih je bilo 962 ameriških vojakov (Operation Enduring Freedom, 2006a).

Irak je bil pri Organizaciji Združenih Narodov zapisan kot država, ki podpira terorizem že od Zalivske vojne. Slabi odnosi so temeljili na nepripravljenosti sodelovanja pri inšpekciji iraškega orožja. Po terorističnem napadu 11. septembra 2001 je strah pred iraškim orožjem za množično uničevanje, predvsem biološkim in kemičnim orožjem, katerega bi lahko uporabili teroristi, narasel in ZDA so zahtevale takojšnje ukrepanje. Pod pritiski je Irak dovolil inšpektorjem OZN, da preverjajo obstoj orožja za množično uničevanje na terenu, vendar so ZDA pritiskale na OZN, da so postavljali vedno bolj nesprejemljive zahteve in pogoje, katerih Irak ni mogel izpolniti. Pri tem je veliko članic OZN nasprotovalo takim pogojem in predvsem prekinitvi vseh pomoči Iraku (akcija »Nafta za hrano«), ker je bil Irak od Zalivske vojne podvržen gospodarskim sankcijam in

se je težko preživiljal brez mednarodne pomoči. Vendar pa so ZDA vztrajale, da Irak ne izpolnjuje obveznosti do OZN, kar bi upravičilo vojaški vdor.

Vojaško rešitev je potrdil Ameriški kongres oktobra 2002, vendar ZDA niso dobile podpore pri OZN, med večjimi članicami so bile proti Francija, Rusija in Kitajska. Zato so ustanovile koalicijo držav, ki so bile pripravljene napasti Irak (Coalition of the Willing). Med njimi so najpomembnejše Velika Britanija, Italija in države vzhodne Evrope (takrat nove članice EU). 20. marca 2003 so ZDA z zaveznici napadle Irak kljub nasprotovanju velike večine držav. Operacija se je imenovala Operacija Iraška svoboda (Operation Iraqi Freedom). Glavni razlogi za napad so bili: obtožbe o posesti in proizvodnji orožja za množično uničevanje, predvsem kemičnega in biološkega orožja, domnevna povezava vlade z Al-Kajdo in terorističnimi skupinami, ki so grozile ZDA, ter osvoboditev iraškega naroda izpod diktature predsednika Sadama Huseina in uvedba demokracije. Vojna je hitro napredovala, režim Sadama Huseina je hitro padel in pričakovalo se je hiter konec vojne. Vendar so se spopadi nadaljevali. Najprej s privrženci vlade Sadama Huseina, potem se je boj sprevrgel v narodno vstajo proti okupatorju - ZDA. Izoblikovala se je vrsta gverile, ki je zaradi manjšega števila pripadnikov in poznavanja terena izvajala predvsem bombne napade iz improviziranih, doma narejenih bomb na avtomobile in avtomobilske konvoje, samomorilske napade, sabotaže naftne, vodne in električne infrastrukture, tudi ugrabitve posameznikov, ki so sodelovali s koalicijskimi silami, pomembnih mednarodnih civilistov in novinarjev (Iraq War, 2006). Sadama Huseina so prijeli decembra 2003, zaprt je bil najverjetneje v ameriški bazi v Bagdadu. Sojenje na iraškem sodišču, z obtožbami za vojne zločine, zločine proti človeštvu in genocid, se je začelo že julija 2004 in trajal z vsemi prekinitvami in zapleti več kot dve leti. 5. novembra 2006 ga je sodišče obsodilo na smrt z obešanjem (Saddam Hussein, 2006).

Iraško ljudstvo ni sprejelo ameriškega napada kot osvoboditev izpod diktatorskega režima, kakor bi želele ZDA, ampak kot napad na suverenost naroda. Tudi prva začasna vlada, ustanovljena junija 2004 in poskusi volitev ter demokracije niso bili pretirano uspešni. Glavnega vzroka za napad, orožja za množično uničevanje, niso nikoli našli. Američani so celo priznali, da je glavni razlog za napad na Irak v bistvu temeljil na predvidevanjih, ki so se izkazala za nepravilna (nihče noče priznati, da so vedeli že prej, da razlogi niso verodostojni). Prav tako niso uspeli dokazati povezave med Al-Kajdo in režimom Sadama Huseina, saj je ravno Husein imel tako oblast v državi, da se dobro organizirane ekstremistične in teroristične skupine niso mogle razviti. Te so se formirale šele po padcu režima. Prav tako se je izkazala za skoraj nemogoče vpeljava demokracije v državo, ki je versko razdeljena na tri glavne skupine: Kurde na severu na meji s Turčijo, Suniti v osrednjem Iraku in Šiiti v južnem delu. Šiiti so najštevilnejša skupina, vendar so Suniti vplivnejši. Husein je uspel z diktaturo držati državo enotno in izbrisati razlike med prebivalci, predvsem pa ni dovolil skrajnih skupin (Iraq War, 2006). Narod zaradi zgodovinskih frustracij še ni pripravljen na demokracijo, ker so navajeni, da se samo s silo lahko doseže moč in prevlada, ne z demokratičnimi volitvami, kompromisi in dogovarjanji.

Koalicijske sile so vzpostavile iraško vojsko in policijo in se posvetile urjenju vojske, ki naj bi v prihodnosti poskrbela za varnost. Vendar je razdelitev Iraka na Suniti in Šiiti povzročila

spopade med njimi in Irak je vedno bolj na robu državljanske vojne. Če se koalicija umakne, se bodo zaradi slabo organizirane in usposobljene državne vojske nadaljevali spopadi med Suniti in Šiiti kljub temu, da so predstavniki obeh glavnih frakcij v zdajšnji vladi in parlamentu. Prav tako se nadaljujejo napadi na koalicijske sile in državno vojsko ter posameznike, ki jih štejejo za izdajalce.

Vojne v Iraku vsekakor ne bo konec tako kmalu, kot so predvidevali ameriški strategji in prav tako bo stala dosti več, kot je bilo predvideno, milijard dolarjev in življenj. V operaciji Iraška svoboda je bilo in je vsakodnevno še vedno veliko žrtev. Do novembra 2006 je bilo ubitih čez 3.078 vojakov koalicijskih sil, od tega 2.838 ameriških, 121 angleških in 119 vojakov iz ostalih držav. Ranjenih je bilo čez 20.687 ameriških vojakov. Zraven bi bilo potrebno prišteti še predstavnike iraških varnostnih sil, ki sodelujejo s koalicijskimi silami pri obrambi države pred uporniki, vendar nisem zasledila teh statistik (Iraq Coalition Casualty Count, 2006). Za številne civilne žrtve, ki niso štete v nobeni uradni statistiki koalicijskih sil, obstaja samo groba ocena. Po mnenju neodvisnih mednarodnih organizacij jih je od 46.743 do 51.843 (Iraq Body Count, 2006).

Stroški vojne proti terorizmu

Ameriški kongres je do letos odobril 439 milijard dolarjev, od tega 402,8 milijard za obrambno ministrstvo, 36 milijard za obnovo države ter 700 milijonov za vojne veterane. Sredstva ministrstva za obrambo vključujejo stroške posebnih plačil, vojaških operacij in podporo osebja na bojiščih, popravila in nakup opreme, izgradnjo in izboljšave ameriških vojaških kapacitet v drugih državah, urjenje afganistanskih in iraških varnostnih sil ter nudenje večje varnosti. Sredstva za obnovo držav obsegajo obnovo infrastrukture, zgradb in nujno potrebnih objektov v državi, humanitarno pomoč prebivalcem, obnovo in delovanje veleposlaništva. Sredstva za veterane pa obsegajo zdravljenje, rehabilitacijo in pokojnine vojnim veteranom (The Cost of Iraq, Afghanistan and Other Global War on Terror Operations Since 9/11, 2006, str. 4-5).

Tabela 6: Sredstva namenjena vojaškim operacijam ZDA v milijardah dolarjev

Sredstva za vojno proti terorizmu		439 milijard \$
Irak		320 milijard \$
	<i>Ministrstvo za obrambo</i>	<i>291,4 milijarde \$</i>
	<i>Obnova države</i>	<i>27,9 milijarde \$</i>
	<i>Veterani</i>	<i>0,7 milijarde \$</i>
Afganistan		89 milijard \$
	<i>Ministrstvo za obrambo</i>	<i>81,3 milijarde \$</i>
	<i>Obnova države</i>	<i>7,6 milijarde \$</i>
	<i>Veterani</i>	<i>0,1 milijarde \$</i>
Večja varnost		26 milijard \$
	<i>Ministrstvo za obrambo</i>	<i>26,0 milijarde \$</i>
Nerazvrščeno		4 milijarde \$

Vir: The Cost of Iraq, Afghanistan and Other Global War on Terror Operations Since 9/11, 2006, str. 10.

Od vseh sredstev namenjenih za vojaške operacije se je 439 milijard dolarjev po namenu razdelilo na: 320 milijard dolarjev za Irak (73%), 89 milijard dolarjev za Afganistan (20%), 26 milijard dolarjev za povečano varnost (6%) in še nerazvrščene 4 milijarde dolarjev (1%). Sredstva je dvakrat letno potrdil kongres, enkrat kot sredstva v načrtovanem proračunu za tekoče leto, sredi proračunskega leta pa kot izredna sredstva s posebnimi zakoni (The Cost of Iraq, Afghanistan and Other Global War on Terror Operations Since 9/11, 2006, str. 8).

Operaciji v Iraku in Afganistanu sta dobili sredstva tudi od programov za obnovo države. Od tega je Irak dobil 78% sredstev namenjenih za obnovo države (28 milijard dolarjev), Afganistan pa 22% (8 milijard dolarjev). Sredstva so se v Iraku razdelila naprej na: 64% za obnovo infrastrukture in zgradb, 13% za obnovo in delovanje veleposlaništva, 20% za urjenje iraških varnostnih sil in 3% za programe pomoči. V Afganistanu so deleži malo drugačni: 41% za obnovo, 5% za delovanje veleposlaništva, 17% za urjenje afganistanskih varnostnih sil in 37% za programe pomoči prebivalcem (The Cost of Iraq, Afghanistan and Other Global War on Terror Operations Since 9/11, 2006, str. 12).

Skozi proračunska leta so se sredstva za vojaške akcije povečevala. K povečanju stroškov je pripomoglo predvsem slabo načrtovanje poteka vojaških operacij in dolgotrajnost le-teh. Zaradi potrebe po okrepitvah se je povečalo število vojakov na terenu, ti imajo tudi višjo plačo za bolj rizično delo in dodatek za oddaljenost od družine. Potrebno je bilo tudi na splošno zaposliti več profesionalnih vojakov in rezervistov. Povečanje obsega vojaških akcij in časovno podaljšanje je povzročilo potrebo po dodatni opremi, zamenjavi uničene in popravi poškodovane opreme na bojiščih. Prav tako se povečajo stroški prevoza vojakov in opreme na kraj vojaške operacije. Poleg tega se pojavijo tudi stroški usposabljanja domačih varnostnih sil, ki bi v prihodnosti morale nadomestiti ameriške vojake. Dvignile pa so se tudi cene nafte, kar vpliva na povečane stroške prevoza in uporabe opreme.

Napovedi, koliko bodo vojaške operacije še stale ZDA, se zelo razlikujejo. Zmerne ocene podane kongresu pravijo, da bi bilo od leta 2007 do 2010 bilo potrebnih še 197 milijard dolarjev in od leta 2007 do 2016 še 371 milijard dolarjev. Če seštejemo, znašajo vsi stroški za vojne operacije do leta 2010 636 milijard dolarjev, in do leta 2016 kar 810 milijard dolarjev (The Cost of Iraq, Afghanistan and Other Global War on Terror Operations Since 9/11, 2006, str. 31).

Ostale ocene nevladnih strokovnjakov, ki se sicer nanašajo samo na vojno v Iraku, se ne razlikujejo veliko od ocen za kongres, razen ene, ki pa je precej višja, predvsem zaradi drugačne metodologije in večjega števila predpostavk. Scot Wallsten in Katrina Kosec sta v svoji študiji napovedala, da bo vojna v Iraku stala ZDA od 540 do 670 milijard dolarjev. Obstaja še ena študija treh ekonomistov z Univerze v Chicagu, ki so glede na podatke pred začetkom vojne ocenili končne stroške med 410 in 630 milijard dolarjev. Linda Bilmes in Joseph Stiglitz pa sta v svoji študiji ocenila celotne stroške vojne v Iraku za ekonomijo ZDA do enega bilijona, če se ameriške sile umaknejo iz Iraka do leta 2010 in do dva bilijona dolarjev, če ostanejo do leta 2015 (Blood and Treasure, Paying for Iraq, 2006, str. 48-49).

Vse tri študije podobno opredelijo stroške za vojno v Iraku, predvsem za plače vojakov, stroške orožja, streliva in opreme ter oskrbe. Za vsakega mrtvega vojaka pripišejo 6 do 7 milijonov dolarjev, za vsakega ranjenega vojaka pa 1,3 milijonov dolarjev. Vse tudi predpostavljajo, da vojak na bojišču zasluži manj kot v domovini kot civilist, zato štejejo tudi izgubo dohodka med stroške vojne. Vendar pa to v večini primerov ni res, ker vojaki na bojiščih dobijo višjo plačo in več dodatkov za oddaljenost od doma, zaradi tega se tudi rezervisti večinoma javijo prostovoljno za napotitev na bojišča (Blood and Treasure, Paying for Iraq, 2006, str. 48-49).

Študija Bilmesove in Stiglitzja ima višje ocene stroškov, ker všteje v celotne stroške različne gospodarske komponente, ki niso odvisne samo od vojne v Iraku. Tudi njihova ocena, temelječa samo na realnih proračunskih stroških je od 652 milijard, če se ameriška vojska umakne iz Iraka do leta 2010 in do 884 milijard dolarjev, če vojska ostane do leta 2015. Ta ocena obsega realno porabljen sredstva za Irak do februarja 2006 (ne vključuje zadnjih dodatnih sredstev za Irak, 71 milijard dolarjev, predpostavljamo, da so ta sredstva vračunana v oceno bodočih sredstev), oceno bodočih porabljenih sredstev za operacijo, stroške za oskrbo in odškodnino veteranom za naslednjih 20 do 40 let, stroške za oskrbo invalidov, stroške umika iz Iraka in povečano porabo za obrambo in obnovo opreme. Poleg tega avtorja tej osnovni vrednosti prištejeta še vrednost obresti za kredite, ki jih je vzela država za pridobitev dodatnih sredstev za financiranje operacije v Iraku. Tega v državnih statistikah ni, ker se ne vodi pod postavko obrambnih stroškov (Bilmes, Stiglitz, 2006, str. 7-12).

Tabela 7: Prikaz stroškov za vojno v Iraku po Bilmes – Stiglitz analizi v milijardah dolarjev

	Proračunski stroški vojne v Iraku	Proračunski stroški z obrestmi za kredite	Proračunski stroški z ekonomsko izravnavo, brez prišteti obresti	Proračunski stroški z makroekonomskimi stroški, brez prišteti obresti
Konzervativni scenarij (umik do 2010)	652 milijard \$	750 milijard \$	839 milijard \$	1.026 milijard \$
Zmerni scenarij (umik do 2015)	884 milijard \$	1.269 milijard \$	1.189 milijard \$	2.239 milijard \$

Vir: Bilmes, Stiglitz, 2006, str. 13, 30.

Oceno dopolnita avtorja še z ekonomsko izravnavo. Glavne postavke so ekonomski stroški rezervistov, ki naj bi utrpeli izgubo dohodka ta čas, ko so na bojišču. V resnici je taka predpostavka vprašljiva, saj ravno zaradi visokega tveganja dobijo rezervisti dokaj visoko plačo z dodatki. Drugi problem je, ker so le-ti večinoma zaposleni v nacionalni gardi, z njihovim odhodom na bojišče se je zmanjšalo število usposobljenih rezervistov, ki so ukrepali ob naravnih nesrečah. To se je pokazalo predvsem v primeru orkana Katrina, ko je bilo 7.000 izkušenih rezervistov iz Louisiane in Missisippija, krajema najbližje nesreči, na operacijah v Iraku in Afganistanu. Ekonomski stroški smrti vojakov se dodatno šteje v tej postavki, saj je v proračunu zajeta samo odškodnina, ki jo plača država, ne pa tudi izpad bodočega prihodka teh ljudi. To velja tudi za ekonomske stroške zaradi izgube dohodka poškodovanih in invalidnih vojakov.

Zdravljenje poškodb vojakov je že vračunano v proračunskem delu, vendar pa je za čas, ko so vojaki na zdravljenju in nesposobni za drugo delo, potrebno upoštevati izpad dohodka. Prav tako pride do vseživljenjskega izpada dohodka invalidov, ki so lahko delno sposobni za delo, vendar ne v takem obsegu kakor pred poškodbami na bojišču. Poleg tega so šteti še stroški za hitrejšo porabo vojaške opreme, ne za nakup nove, ker je to všteto v proračunu, ampak za hitrejšo amortizacijo. Stroški vojne v Iraku z ekonomsko izravnavo, vendar brez obresti za najete kredite, nanesejo od 839 milijard do 1.189 milijard dolarjev (Bilmes, Stiglitz, 2006, str. 13-17).

Nazadnje avtorja študije dodata še makroekonomske učinke vojne v Iraku. Sem spadajo povišanje cene nafte, povečanje proračunskih postavk za obrambno ministrstvo in opuščeni vladni projekti zaradi tega ter povečana negotovost zaradi načina poteka vojne v Iraku. Groba ocena makroekonomskih posledic je povišala skupne stroške vojne v Iraku na 1.026 milijard do 2.239 milijard dolarjev (Bilmes, Stiglitz, 2006, str. 30).

Opuščanje vladnih programov zaradi večanja proračunske postavke obrambnega ministrstva je dvomljiva postavka. Večna debata je, ali bi bila sredstva vložena v drugačno javno dobro donosnejša za gospodarstvo kot vojna sama. Težko je opredeliti donosnost javnih programov, saj so ti javni ravno zato, ker niso dovolj donosni za privatni sektor. Po drugi strani pa lahko dopustimo dvom, kateri vladni programi imajo več pozitivnega vpliva na gospodarstvo tudi kasneje. Tako recimo investicija v izobraževanje ni nujno dobičkonosna v prvem trenutku, so pa kasneje sigurno pozitivni ekonomski rezultati. Prav tako so sredstva vložena v nacionalno izobraževanje namenjena domačim učiteljem in ustanovam, ki naprej trošijo v domačem gospodarstvu. Tudi sredstva vložena za usposabljanje iraških vojakov so dobro naložena, ker ti nadomeščajo ameriške vojake na bojiščih, po drugi strani pa le-ti trošijo v Iraku in ne v ZDA, torej ameriško gospodarstvo nima posredne koristi od teh sredstev (Bilmes, Stiglitz, 2006, str. 26-28).

Veliko je še stroškov vseh protiterorističnih ukrepov, ki so težko opredeljivi in zato niso zajeti niti v Bilmes-Stiglitzovo analizo. Recimo sami stroški priprave in načrtovanja vojne, katerih država ni nikoli izkazala kot namensko porabljenih sredstev, ampak kot tekoče poslovanje. Tudi vrednost zmanjšane zmožnosti ukrepanja za zagotavljanje nacionalne varnosti drugje in na tleh ZDA ni nikjer prikazana. Tako kot ob naravnih nesrečah, bi tudi v primeru ponovnega napada na ozemlje ZDA prišlo do pomanjkanja izkušenih vojakov in predstavnikov nacionalne garde (Bilmes, Stiglitz, 2006, str. 31).

Med makroekonomske stroške oz. vplive avtorja štejeta tudi ceno nafte, ki je precej višja kot pred začetkom vojne v Iraku. S 25 dolarjev na sod pred vojno se je povečala na okoli 60 dolarjev na sod. Dobički naftne industrije so se prav zaradi tega zelo povečali. Nekateri predpostavljajo, da je bila pravi razlog za napad na Irak nafta in skriti interesi vodstva ZDA, vendar še zdaj ni jasno, ali so res hoteli kratko vojno, da bi lahko imeli nadzor nad cenami in se le-te ne bi višale, ali so upali, da bo konflikt povzročil višanje cen ter s tem dobičke naftni industriji, kateri je predsednik s sodelavci zelo blizu. Tukaj se pojavi vprašanje interesov gospodarstva ZDA, za katero je boljša nižja cena nafte in interesi naftnih magnatov, ki neomejeno večajo dobičke

(Bilmes, Stiglitz, 2006, str. 19-22). Pred vojno se je napovedovalo, da bo cena nafte ostala nespremenjena, in sicer nekje v razponu 20-30 dolarjev na sod. Omeniti je potrebno, da se je v letih po začetku vojne povpraševanje po nafti iz Azije, predvsem Kitajske, ki je imela veliko gospodarsko rast, povečalo. Večina strokovnjakov krivi ravno povečano svetovno povpraševanje za dvig cene nafte (Blood and treasure, Paying for Iraq, 2006, str. 48-49).

Drugi trdijo, da so to normalni cikli, kar bi morala ponudba predvideti oz. izravnati že takoj v sledečem letu. Edini nepredvideni dogodek je tako bila vojna v Iraku. Irak sam po sebi ni velika izvoznica nafte, pred vojno je črpala 2,6 milijona sodov na dan, trenutno je ta številka 1,1 milijonov sodov na dan, vzrok sta uničena infrastruktura in uporniki. Predpostavlja se, da se ponudba nafte na svetovnem trgu ni zvišala, kljub večjemu povpraševanju, ker je z vojno v Iraku celo področje Bližnjega vzhoda negotovo in rizično. Tako ne prihaja do novih investicij v to območje, ki bi lahko ob normalnih pogojih brez večjih stroškov povečalo črpanje nafte in s tem znižalo ceno na trgu. Ostala svetovna področja črpalšč nafte imajo namreč večje stroške pri povečanju črpanja kot Bližji vzhod, zato ni prišlo do izravnave na svetovnem trgu. Ocenjeno je, da se bodo s koncem vojne in stabilizacijo razmer v Iraku in na splošno na Bližnjem vzhodu, investicije na to območje povečale, povečalo se bo črpanje nafte in cene se bodo spustile (Bilmes, Stiglitz, 2006, str. 19-22). Vendar so stabilne razmere na Bližnjem vzhodu zelo težko dosegljive, tudi če pride do stabilizacije Iraka. Visoka cena nafte odgovarja marsikateremu vplivnežu in podjetjem, zato je vprašljivo, če se bo cena kdaj zares znižala. Glavno vprašanje pa je, ali se cena ne bi zvišala v odsotnosti vojne v Iraku in bi ostala v razmaku 20-30 dolarjev za sod. Verjetno je resnica nekje vmes, vsekakor je vojna v Iraku bila voda na mlin tistim, ki so hoteli višjo ceno nafte, ta pa bi se v vsakem primeru povišala, vprašanje je samo, za koliko. Tako, da je neprimerno šteti celotno povišanje cene nafte v stroške iraške vojne in zato je verjetno ta zadnja ocena avtorjev pretirana.

Ameriški protiteroristični ukrepi niso ostali brez posledic niti v politiki. Kredibilnost ameriške politike v svetu se je zmanjšala, svet bo težko verjel trditvam Američanov, da imajo upravičene dvome o kakšni drugi državi brez lastnega preverjanja dokazov. V iraški vojni so se vsi dokazi izkazali za lažne, in kljub temu, da so na to opozarjali predstavniki OZN, ni nič ustavilo ameriškega ukrepanja (Bilmes, Stiglitz, 2006, str. 31). Poleg tega so se ZDA vedno borile za človekove pravice, kar pa so zanikali dogodki v afganistanskih in iraških zaporih ter v ameriškem vojaškem zaporu Guantanamo na Kubi. Mučenje zapornikov in nečloveško ravnanje z njimi ameriške oblasti opravičujejo z izgrede posameznikov, vendar vedno več razkritih primerov nakazuje, da je to redna praksa v ameriški vojski. Tudi nepriznavanje pravic do javnega sojenja v razumnem roku in tudi do izbire obrambe zapornikov v Guantanamo ne pripomore k verodostojnosti ZDA v svetu. Prepogosto prihaja do kršenj ženevskih konvencij o ravnanju z vojnimi ujetniki. Po pritožbah številnih mednarodnih organizacij in držav, je poleti 2006 ameriško vrhovno sodišče zahtevalo dosledno upoštevanje mednarodnih in domačih zakonov pri zadrževanju in zasliševanju osumljenih terorizma. Kongres je zato sprejel nov zakon, ki naj bi preprečil mučenje oz. definiral, kaj se šteje za mučenje in kaj je dovoljeno. Nov zakon opredeljuje pravico oblasti, da zadržuje obtožene terorizma brez pravice do pritožbe na ameriških civilnih sodiščih in brez obveznosti države do hitrega procesa, kar je zagotovljeno v

ustavi ZDA. Vojaški tožniki bodo obdržali pravico, da obtožencem ne predložijo vseh dokazov proti njim. Tudi načini zasliševanja obtoženih terorizma ostajajo ohlapno definirani, vendar dovolj, da se nasprotniki ne morejo več sklicevati na kršenje ženevskih konvencij. Organizacije za človekove pravice so napovedale tožbo proti takemu zakonu, ki po njihovem mnenju še vedno dopušča mučenje ujetnikov (Kramžar, 2006a, str. 32).

Ekonomske posledice je čutilo tudi gospodarstvo, v manjši meri je prišlo do zmanjšanega povpraševanja zaradi protiameriških čustev po svetu. Nekaterim poslovnežem, ki poslujejo predvsem z Bližnjim vzhodom, je negativno mnenje poslovnih partnerjev in strank o ameriškem načinu ukrepanja zmanjšalo poslovanje in prihodke (Bilmes, Stiglitz, 2006, str. 32-33).

Z vojno se varnost po svetu ni povečala, ravno nasprotno. Irak je po padcu režima postala država upornikov in terorističnih organizacij. Torej je sama vojna povzročila potrebo po še večji varnosti, ki se zagotavlja s postavljanjem ovir, predvsem na mejo med državami, kar ovira prost pretok blaga, ljudi in storitev. To lahko povzroči očitne makroekonomske efekte zaradi zmanjšanja pretoka ljudi in blaga, torej mednarodne trgovine. Povečanje nevarnosti na splošno ni dobro za poslovanje podjetij – zmanjša investicije zaradi negotovosti v prihodnost, kar pripelje do zaostankov v razvoju in vpliva na ponudbo in povpraševanje (Bilmes, Stiglitz, 2006, str. 18-19).

Ameriško javno mnenje je takoj po napadu podpiralo državne ukrepe in vojno proti terorizmu. Državljeni ZDA so v strahu in šoku zahtevali maščevanje in odločen boj proti terorizmu. Tudi po svetu je bila javnost naklonjena ukrepom proti teroristom, vendar samo dokler se ni zavedela, kaj to pomeni. Javnost, predvsem svetovna, je kmalu spoznala, da nove vojne niso odgovor na terorizem, ampak bolj voda na njihov mlin. Tekom razvijanja dogodkov je prišlo do več manifestacij proti posameznim vojaškim akcijam. Tudi ameriška javnost je vedno manj naklonjena vojaškim operacijam pod pretvezo boja proti terorizmu, saj so vojne dolgotrajne, zahtevajo veliko življenj in ne pripomorejo k občutku večje varnosti, ravno nasprotno. Ljudje so se naveličali živeti v stalnem strahu in razmerah večje nevarnosti, katere politika vzpostavi pred pomembnimi političnimi odločitvami, ter si želijo normalnega življenja in stabilnih razmer v ZDA in po svetu.

Kdo je zaslužil

Glede na ogromna sredstva, porabljena za vojno proti terorizmu, je pričakovano, da je od tega nekdo tudi nekaj zaslužil. Največ teh sredstev je šlo za orožje in vojaško opremo, torej je največ pridobila predvsem vojaška industrija, oz., če gledamo širše, tudi težka industrija. Vojaška industrija je poleg naftne ena izmed najvplivnejših v ZDA. Po terorističnem napadu in začetku vojne proti terorizmu je država povečala količino nabavljenega orožja in vojaške opreme od domačih proizvajalcev, poleg tega pa tudi praktično preklicala vse omejitve izdelave in izvoza orožja, ki so veljale do takrat. Tako se je lahko spet proizvajalo neomejeno količino orožja in vojaške opreme, ter seveda tudi uspešno prodajalo. Kontradikcija ameriškega sistema je v tem, da dovoli prodajo orožja državam na lestvici kršiteljic človekovih pravic in na seznamu prijaznih do teroristov, tudi državam Bližnjega vzhoda, iz katerih prihaja večina teroristov in večina težav.

To je že stalna praksa, saj so orožje izvažali v praktično vse države Bližnjega vzhoda, po drugi strani pa bili mirovni posrednik v sporih med temi istimi državami (Awehali, 2002).

Poleg težke industrije za proizvodnjo orožja lahko z vojaškim sektorjem precej zaslužijo tudi storitvena podjetja. Podjetja za transport, dobavo goriva, gradbeništvo, logistiko, oskrbovanje vojakov s hrano in drugimi storitvami na različnih koncih sveta, se praktično bojujejo za posel v tej panogi. Vlada ZDA ima ekskluzivno pogodbo s podjetjem KBR, Kellogg Brown & Root, ki skrbi za vojsko in mornarico ZDA. Omeniti je potrebno, da vse ameriške vojaške baze po svetu uporabljajo samo ameriško blago, torej hrano, obleke, osebne potrebščine, vojaško opremo in orožje, prevozna sredstva itd. Praktično vse pripeljejo iz ZDA, kar ostane domačinom so delovna mesta za civilne zaposlene v teh bazah, pa še tega ni veliko (Awehali, 2002).

V lastništvo vojaške industrije so vpete tudi ameriške banke, na primer the Carlyle Group, največje podjetje privatnih lastniških deležev. Izmed pomembnejših ljudi, ki delajo za to podjetje, je potrebno omeniti nekdanjega predsednika Georga Busha starejšega in nekaj njegovih najožjih sodelavcev iz takratne garniture. Poleg tega ima lastništvo te poslovne banke tudi vplivna družina iz Savdske Arabije – družina Bin Laden. Sicer nimajo več stikov z Osamo Bin Ladnom, ampak očitno tudi tako dela v njihovo korist (Awehali, 2002).

Seveda ne smemo pozabiti tudi na dodatna delovna mesta, ki so se odprla zaradi povečane dejavnosti vojaške industrije in povezanih podjetij. Prav tako se je povečalo povpraševanje po rezervistih in poklicnih vojaki. Mnogo mladih fantov in deklet iz neperspektivnih življenjskih okoliščin je tako prišlo do službe in zaslužka, kakršnega bi drugače težje pridobili na legalen način. Žalostno rečeno, ampak dokler bo dovolj ljudi pripravljenih iti v vojno zaradi višjega zaslužka, vlada ZDA ne bo imela interesa končati s politiko vojne. Zaenkrat je javno mnenje proti vojni v ZDA še prešibko. Za kakršnokoli spremembo bo potrebno počakati na naslednje predsedniške volitve, ki naj bi odločile tudi o nadaljevanju vojne v Iraku. Kljub temu pa je ameriška vojaška industrija ogromen kompleks, ki zaposluje veliko ljudi, dobički se merijo v več milijonih dolarjev letno. Svojo moč in vodilno vlogo v ekonomiji vzdržuje s pomočjo male vojske lobistov, ki skrbijo, da ostane vojaška industrija v dobrih odnosih s politiki, tako demokratov kot republikancev (Awehali, 2002).

5.2. Protiteroristični ukrepi po svetu

Tako kot v ZDA je po 11. septembru 2001 prišlo do sprememb v varnosti na letališčih povsod po svetu. Ukrepi so bili bolj ali manj enaki, kontrole poenotene, predvsem za mednarodne lete. Tudi na državnih mejah je bil nadzor potnikov in tovora strožji.

Države so med seboj podpisale sporazume o ukrepih zoper terorizem in teroriste. Vse države sveta se ves čas trudijo locirati teroristične organizacije na svojih ozemljih, preprečiti njihovo delovanje, blokirati račune in zapreti voditelje. Pri tem so bolj ali manj uspešne. Meddržavno sodelovanje pri boju proti terorizmu je na visoki ravni, obveščevalne službe različnih držav

sodelujejo med seboj in skušajo locirati teroriste, ki niso omejeni na teritorij nacionalne države, ampak skrito delujejo v več državah hkrati in se tudi selijo.

Bolj razvite članice NATO in OZN so tudi aktivno pristopile k ameriški vojni proti terorizmu. Prispevale so tako denarna kot materialna sredstva, torej vojaške oddelke, ki sodelujejo na vojnih žariščih in sredstva za financiranje vojaških operacij. Med najzvestejšimi zaveznicami ZDA v vojni proti terorizmu je Velika Britanija. Ta je od začetka sodelovala v operaciji v Afganistanu in v Iraku ter v ostalih operacijah po svetu. Zaradi tega ima tudi visoke proračunske izdatke. Še pred začetkom vojne v Iraku je bil ustanovljen poseben vladni sklad (Special Reserve). Namenjen je bil za izpolnjevanje mednarodnih vojaških obveznosti Velike Britanije, s poudarkom na vojni v Iraku. Najprej so predvideli 1 milijardo angleških funtov (cca. 1,8 milijard dolarjev), kasneje so za proračunsko leto 2003 predvideli 3 milijarde funtov (cca. 5,6 milijard dolarjev). Vsako leto so namenili več. Do danes je tako vsota namenjenih in porabljenih sredstev za vojne namene narasla na 6,44 milijard funtov (cca. 12 milijard dolarjev), od tega je 4,4 milijarde funtov (cca. 8,2 milijarde dolarjev) bilo porabljenih za vojno v Iraku. Vlada je ta sredstva pridobila skozi obstoječi davčni sistem, z zadolževanjem in drugimi državnimi dohodki, pa tudi s prerazporeditvijo sredstev namenjenih ostali javni porabi. Sredstva za vojno v Afganistanu se vsako leto določijo posebej in niso vključena v sklad, ampak so vključena v proračun ministrstva za obrambo. Ocenjuje se, da bo vsako prihodnje leto vojne v Iraku stalo veliko Britanijo dodatno milijardo funtov (cca. 1,8 milijard dolarjev) (The Rising Costs of the Iraq War, 2006).

Velika Britanija je zanimiva tudi z drugega stališča. Poleg terorističnega napada 7. julija 2005 in ponovitve napada dva tedna kasneje (slednji je bil brez žrtev in zastavljen kot opozorilo) je letos poleti, 10. avgusta 2006, prišlo do preprečitve poskusa terorističnega napada s strani britanskih obveščevalnih in varnostnih služb. Načrtovan je bil teroristični napad na letala z eksplozivi v tekočem stanju, ki bi lahko bila prinesena na letalo v osebni prtljagi brez dodatnih zapletov. Takoj po odkritju načrta in prijemu osumljencev je zaradi varnosti prišlo do novih protiterorističnih ukrepov, predvsem glede omejitve osebne prtljage za vnos na letalo in podrobnejšega pregleda le-te. Poleg tega je bilo zaradi varnosti mnogo letov odpovedanih. Govorimo predvsem o čezoceanskih letih v ZDA, ki naj bi bili cilj teroristov. Potniki so poleg tega morali prispeti na letališča precej časa pred letom, v osebni prtljagi pa niso smeli imeti nobenih tekočin, mazil in podobnih snovi, ki bi lahko bile eksplozivne. Dokumente in letalsko karto je bilo dovoljeno imeti v prozorni plastični vrečki, vse ostalo, razen nekaj najosnovnejših zdravil in pripomočkov, pa v prtljagi. Ti ukrepi so stopili v veljavo tudi na ostalih letališčih po svetu, predvsem za mednarodne lete. Počasi se ti ukrepi manjšajo, vendar so še vedno striktnější kot pred odkritjem načrta napada.

Tudi druge države so hote ali nehote vključene v vojno proti terorizmu, predvsem pa se vse države po svetu soočajo z njenimi posledicami. Varnostni ukrepi in vojna proti terorizmu so povzročili nemalo zastojev v mednarodni trgovini in prostem pretoku blaga, ljudi in storitev. Povečani varnostni ukrepi na mejah, dolgotrajnejši postopki za mednarodni transport, ter dolgotrajnejše preverjanje oseb in tovora, so povečali čakalne vrste in podaljšali dobavne roke,

kar je povzročilo nemalo zapletov in na koncu zmanjšalo trgovanje med državami. Podjetja povsod po svetu so se srečala z večjimi stroški poslovanja zaradi večjih naložb v varnost in daljših časovnih rokov za aktivnosti zaradi ostrejših varnostnih kontrol ter daljših transportnih časov (Economic Consequences of Terrorism, 2002, str. 128-133). Če upoštevamo, da je povišanje cen nafte tudi posledica vojne v Iraku oz. vojne proti terorizmu, pa lahko trdimo, da so bile posledice za večino držav tudi na makroekonomski ravni.

Ne smemo pa pozabiti na vse fizične posledice vojne proti terorizmu, ki jih nosijo nekatere države, predvsem Afganistan in Irak. Afganistan ni bil tako hudo prizadet, ker področje samo po sebi ni bilo zelo razvito in je vlada hitro padla. Seveda je prišlo do zrušenih, uničenih stavb, infrastrukture in do izgube življenj, vendar so mednarodne akcije pomoči in obnove učinkovito ukrepale. V Iraku so bile fizične posledice, tudi zaradi večje gostote poseljenosti in večjega števila velikih mest, mnogo hujše. Uničeno premoženje, infrastruktura, izguba mnogih življenj, predvsem civilistov, nestabilnost v državi, praktično nedelujoče gospodarstvo in konstantne krizne razmere, vse to so bile posledice, ki so kmalu nastopile. Irak, država bogata z nafto, bi imela vse pogoje za razcvet ekonomije in blaginje v državi (tudi zaradi politike in nasprotij v državi). Vendar pa je praktično na stopnji ponovne izgradnje od temeljev. Pri tem moramo vedeti, da se spopadi še niso končali in ovirajo obnovo države. Zelo težko bo stroškovno opredeliti škodo vojne v Afganistanu in Iraku, skoraj nemogoče je oceniti predvsem vrednost izgubljenih življenj in morebitne državljanske vojne. Posledice bodo v obeh državah vidne še dolgo. Posledice nestabilnosti v regiji čutijo tudi druge države, ki morajo poskrbeti za neštete begunce iz kriznih območij. Nestabilnost v regiji tudi zmanjšuje investicije, hkrati pa upočasnjuje rast gospodarstva. Na Bližnjem vzhodu že dolgo ni stabilnih razmer, vendar vojna v Iraku te situacije ne izboljšuje, ampak samo slabša. Tudi zgostitev orožja v tej regiji ne napoveduje stabilnih razmer brez mednarodne pomoči.

Pozitivne posledice vojne proti terorizmu so v svetu prav tako čutila podjetja v vojaški industriji ali tista, ki oskrbujejo vojsko. Glede na veliko število držav, ki sodelujejo v vojaških akcijah v Iraku ali v mirovniških misijah v Afganistanu, je teh podjetij v vsaki državi kar precej. Na splošno se svetovna vojaška industrija dobro razvija in kuje dobičke iz nastale situacije.

5.3. Protiteroristični ukrepi v Sloveniji

Tudi v Sloveniji so bili najbolj očitni varnostni ukrepi poostrene kontrole na letališčih in omejevanje vsebine ročne prtljage. Te varnostne ukrepe so sprejeli na ravni Evropske Unije, tako je Slovenija samo sledila evropskim smernicam in zakonodaji. Prav tako so predpisane na ravni EU in ostalih mednarodnih organizacij, katerih članica je Slovenija, varnostne kontrole na nacionalnih mejah, za potniški in tovorni promet.

Ameriške zahteve po biometričnih podatkih so postavili vsem tujcem, ki vstopajo v ZDA, tudi slovenskim državljanom. Ti bi morali registrirati svoje biometrične podatke pri prošnji za vizo, katero bi ponovno uvedli za slovenske državljane, ki bi želeli v ZDA. Da bi se izognili takim

nevšečnostim je Slovenija vstopila v skupino 27-tih držav, državljanom katerih ZDA dovoli vstop brez vize za 90 dni, pod pogojem, da vsebujejo potni listi biometrične podatke. Od avgusta 2006 imamo tako tudi mi biometrične potne liste in lahko potujemo v ZDA in še 77 drugih držav sveta brez vize, seveda pa nas na meji pregledajo in shranijo podatke s potnega lista v evidenco. Tukaj se najbolj nazorno prikaže udarni val ameriških protiterorističnih ukrepov, ki je segel do vseh držav, tudi do Slovenije. Novi potni list je bil sicer potreben zaradi vstopa v EU. Uredba EU predvideva, da morajo novi evropski potni listi imeti vgrajen čip z zadostno kapaciteto, da se shranijo biometrični podatki obraza in prstnih odtisov, ko bodo sprejete tehnične specifikacije. Biometrične potne liste z dodanima prstnima odtisoma bomo začeli izdajati poleti leta 2009. Novi potni list ni nič dražji od starega, ki ga ni potrebno zamenjati dokler je veljaven, vendar pa so vseeno nastali stroški z oblikovanjem, novo tehnologijo in postopkom izbire izdelovalca za nove potne liste (V Sloveniji smo začeli izdajati biometrične potne liste, 2006).

Še en ukrep, ki je prišel direktno iz ZDA, so portalni monitorji za pregled tovornih vozil na mejah, namenjenih odkrivanju radioaktivnih snovi in pošiljk, ki bi lahko ogrozile varnost ljudi in okolja. V letu 2005 so potekali pogovori med Slovenijo in ZDA o nameščanju le-teh, septembra 2006 pa jih je Carinska uprava RS namestila na vse vozne pasove pri vhodu in izhodu iz Luke Koper, do konca leta pa namerava z njimi opremiti še mejni prehod Obrežje. Cilj namestitve teh naprav je preprečiti nedovoljen vnos in tranzit radioaktivnih in jedrskih snovi v Republiko Slovenijo (Poročilo o delu carinske službe v letu 2005, 2006, str. 8). Portalne monitorje za odkrivanje radioaktivnih snovi je carina RS prejela kot darilo od ZDA. V korist ZDA je namreč, da tak tovor prestrežejo še preden pride do njihove države. Slovenija pa jih potrebuje za varovanje svojega ozemlja in zaradi direktiv EU in Schengenske meje.

Pomoč Slovenije v vojni proti terorizmu je v skladu z zmožnostmi tako majhne države in v skladu z njenim članstvom v NATO in OZN. Vojaške sile iz Slovenije so že od leta 2004 prisotne v mirovni silah v Afganistanu, trenutno se na zahodnem delu Afganistana nahaja 6. kontingent s 54 pripadniki Slovenske vojske (Kontingent slovenske vojske v silah ISAF, 2006). Februarja 2006 je šel prvi kontingent s štirimi predstavniki Slovenske vojske v Irak, drugi kontingent z ravno tako štirimi predstavniki je šel na območje v avgustu 2006 in je nastanjen, tako kot prvi, v Natovem Centru za usposabljanje in urjenje iraških varnostnih sil (Nato Training Mission – Iraq, 2006). Poleg napotitve vojakov na krizna območja je država Slovenija prispevala tudi humanitarno pomoč, predvsem v denarju.

Razen stroškov napotitve vojakov in opreme v Afganistan ter Irak Slovenija ni imela veliko izdatkov za vojno proti terorizmu. Te akcije so bile v sklopu obveznosti do NATA in tudi zato predvidene v proračunu obrambnega ministrstva, kot sredstva za mirovne akcije. Prav tako vojaško opremo posodabljammo ves čas, predvsem zaradi zahtev NATA in ne zaradi izgub opreme na kriznih območjih. Poleg vsega pa so naša podjetja, ki se ukvarjajo z vojaško opremo in oskrbo, v manjši meri udeležena pri prenovi Slovenske vojske in pri oskrbi naših vojakov na operacijah v tujini, saj so ti zaradi manjšega števila v enotah pod okriljem drugih držav.

6. Sklep

Teroristična dejanja imajo širok vpliv na življenje ljudi. Ekonomske posledice teh dejanj so, poleg fizične in psihološke škode, eden izmed glavnih ciljev terorističnih dejanj, saj prizadenejo praktično celotno gospodarstvo, torej tudi kraje, kjer ni prišlo do direktnega napada. Od vseh posledic, poleg izgube življenj in trajnih poškodb ljudi, trajajo največ časa.

Po terorističnem napadu 11. septembra 2001 na ZDA sta šok in prizadetost pahnila ljudi in gospodarstvo v krizno stanje. Začetni šok, katerega so čutili tudi marsikje po svetu, je relativno hitro minil. Ljudje so zaupali predsedniku ZDA, da bo z državnimi ukrepi in vojno proti terorizmu svet spet varnejši. Ekonomske posledice napada so prizadele in imele vpliv na širok spekter gospodarskih dejavnosti in podjetij, vendar večinoma le v mestu New York. Širše kot gledamo, manjši so vplivi terorističnega napada. Že na celotnem ozemlju ZDA so razlike med bolj in manj prizadetimi panogami, posledice po celem svetu pa so bile še manj občutne in uničujoče. Na svetovni ravni je bila najbolj prizadeta panoga transporta, predvsem letalska industrija, ki je bila v težavah že pred napadom. Druga najbolj prizadeta panoga je bil turizem. Zaradi upada turistov so posledice napada čutili tudi na zelo oddaljenih krajih, ki se preživljajo s turizmom. Moteno poslovanje zaradi podražitve transporta in daljših dobavnih rokov je prizadelo predvsem podjetja, ki so poslovala s podjetji neposredno prizadetimi v napadu. Sčasoma, ko je začetni šok in strah popustil, je turizmu, kot tudi poslovanju podjetij, začelo kazati bolje, prilagodilo se je novim okoliščinam in spet vzpostavilo utečeni red.

Protiteroristični ukrepi pa so imeli vpliv na cel svet in to v precej večjem obsegu kot sam teroristični napad, ki jih je sprožil. Nove varnostne ukrepe na letališčih in drugih pomembnih stavbah se je uvedlo praktično po celem svetu. Vse države so vlagale v posodobitve opreme. Spremenili so se tudi mednarodni predpisi o potniškem in tovornem prometu, prav tako so se poostri nadzori pri prehodu nacionalnih meja. Predvsem v ZDA in Veliki Britaniji, ki sta z največjo vnemo vstopili v boj proti terorizmu, je prišlo do sprememb zakonodaje v prid lažjemu preverjanju sumljivih oseb. Ti zakoni so sporni, ker mejijo na kršenje zasebnosti posameznika, vendar jih večina prebivalstva tolerira v upanju, da res pomagajo razkrinkati teroriste. Na mednarodni ravni se je podpisalo več konvencij o ukrepih za preprečitev terorizma, o zajetju teroristov in odkrivanju terorističnih dejavnosti ter o zamrznitvi finančnih sredstev terorističnih organizacij in posameznikov. Prava vojna proti terorizmu se je začela z vojaškim napadom na Afganistan in nadaljevala z invazijo na Irak. V obeh državah operacije niso zaključene in prihaja do spopadov z uporniki. Vsi razlogi za napad na Irak so se izkazali za neupravičene in neresnične. Ogromna sredstva za vojaške ukrepe, ki so jih porabile udeleženske v vojnah, so le del vseh stroškov, ki so jih povzročile vojaške operacije. Praktično uničenje držav in velike smrtne žrtve na obeh straneh niso služile ničemur. Občutek varnosti pred terorističnimi napadi po svetu se ni nič povečal. Kvečjemu se je povečala verjetnost, da pride do novih terorističnih napadov, saj se je z vojno dalo nove razloge za ustanavljanje vedno novih terorističnih skupin. Ko so ljudje na dnu in živijo v vojni vidijo rešitev v maščevanju, Bin Laden jim je 11. septembra pokazal kako.

Finančna primerjava porabljenih sredstev za obnovo mesta New York po terorističnem napadu in stroški protiterorističnih ukrepov je zelo nazorna. Številke so seveda samo groba ocena dejanskega stanja, vendar nam vseeno lahko marsikaj povedo. 55 milijard dolarjev pomoči, kolikor je ameriška vlada namenila New York-u za posledice terorističnega dejanja, se ne more primerjati s trenutno 439 milijardami dolarjev za vojno proti terorizmu. Če je res državna pomoč po terorističnem napadu vzpodbudila gospodarstvo, da je predčasno prišlo iz recesije, bi morali protiteroristični ukrepi stanje še izboljšati. Vendar niso, ker so se sredstva vlagala samo v težko in vojaško industrijo, ostale panoge gospodarstva pa so bile prikrajšane. Enostranski razvoj pa vsekakor ni nikoli dober za gospodarstvo neke države. Poleg tega so sredstva vložena v vojno proti terorizmu porabljena brez pravega smotra. Noben izmed važnejših ciljev po petih letih ni bil dosežen, niti Bin Ladena niso uspeli ujeti. Terorističnih organizacij po svetu je vedno več, njihovo članstvo se množi z vsako bombo, odvrženo na Irak. Teroristični napadi po svetu so vedno bolj pogosti. Zelo očitno vojna ni pravi odgovor na teroristična dejanja.

Po drugi strani so ZDA porabile še cca. 20 milijard dolarjev za striktnije varnostne ukrepe. Ojačani varnostni ukrepi na mejah in letališčih, okrepljeno delo policije in usklajeno delovanje obveščevalnih služb, tudi na mednarodni ravni, lahko prepreči nove napade. Velika Britanija je dober primer, da lahko obveščevalna služba in policija preprečita nov teroristični napad. Tudi ZDA občasno objavijo v javnosti, da so njihove službe preprečile teroristični napad, prav tako storijo to druge države. Koliko pa so ta sporočila resnična je težko oceniti, vsekakor so varnostni ukrepi učinkoviti pri preprečevanju novih terorističnih napadov.

Literatura

1. A.M.: Pomiloščeni teroristi. Delo, Ljubljana, 20.08.2006, str. 20.
2. Awehali Brian: New World Disorder: Arms Dealers Profit from War on Terror. Lip Magazine, Oakland.
[URL: http://www.lipmagazine.org/articles/featawehali_194.shtml], 11.11.2002.
3. Blood and Treasure, Paying for Iraq. The Economist, Chicago, 08-14.04.2006, str. 48-49.
4. Higham Scott, O'Harrow Robert Jr.: Contracting Rush for Security Led To Waste, Abuse. Washington Post, Washington, 22.05.2005.
5. Higham Scott, O'Harrow Robert Jr.: U.S. Border Security at a Crossroads. Washington Post, Washington, 23.05.2005a.
6. Hollander Judd: Broadway Tourism back to pre-9/11 level. The Stage Online.
[URL: <http://www.thestage.co.uk/news/newsstory.php/12029/broadway-tourism-back-to-pre-9-11-level>], 23.03.2006.
7. Kramžar Barbara: Iskanje teroristične igle v senu ameriških letališč. Sobotna priloga, Ljubljana, 02.09.2006, str. 23.
8. Kramžar Barbara: Bush dobil vse, kar je hotel. Delo, Ljubljana, 30.09.2006a, str. 32.
9. Lipton Eric: U.S. to Spend Billions More to Alter Security Systems. New York Times, Washington, 05.07.2005.
10. Pettiford Lloyd, Harding David: Terorizem, nova svetovna vojna. Ljubljana : Mladinska knjiga, 2005. 279 str.
11. Purg Adam: Boj proti mednarodnemu terorizmu. Ljubljana : Visoka policijsko-varnostna šola, 1997. 160 str.
12. Quijano Elaine, Hiscock Geoff: Bali Terrorist Blasts Kill at Least 26. CNN.com.
[URL: <http://www.cnn.com/2005/WORLD/asiapcf/10/01/bali.blasts/>], 02.10.2005.
13. Rupel Dimitrij: Črni september in Svetla pot. Sobotna priloga, Ljubljana, 13.08.2005, str. 14-15.
14. Vujisić Anja: Analiza dejavnosti s pozitivnimi posledicami mednarodnega terorizma. Zaključna strokovna naloga. Ljubljana : Ekonomska fakulteta, 2003. 34 str.

Viri

1. 7 July 2005 London Bombings. Wikipedia, the free encyclopedia.
[URL: http://en.wikipedia.org/wiki/7_July_2005_London_bombings#Attacks_on_the_Underground], 25.06.2006.
2. 9/11 One Year Later: The Fiscal Impact of 9/11 of New York City. New York : Comptroller of the City of New York, 2002. 64 str.
3. 9/11 Two Years Later: An Analysis of Federal Aid. New York : Comptroller of the City of New York, 2003. 44 str.
4. 9/11 Three Years Later: Securing the Federal Pledge. New York : Comptroller of the City of New York, 2004. 27 str.
5. 11 March 2004 Madrid Train Bombings. Wikipedia, the free encyclopedia.
[URL: http://en.wikipedia.org/wiki/11_March_2004_Madrid_train_bombings], 25.06.2006.
6. 2001 War in Afghanistan. Wikipedia, the free encyclopedia.
[URL: http://en.wikipedia.org/wiki/U.S._liberation_of_Afganistan], 19.09.2006.
7. Afghanistan. Wikipedia, the free encyclopedia.
[URL: <http://en.wikipedia.org/wiki/Afghanistan>], 20.09.2006.
8. Airline Networks: An Econometric Framework to Analyze Domestic U.S. Air Travel. Washington D.C. : Bureau of Transportation Statistics.
[URL: http://www.bts.gov/publications/journal_of_transportation_and_statistics/volume_07_number_01/html/paper_06/], 2004.
9. Aviation Security: Secure Flight Development and Testing Under Way, but Risks Should Be Managed as System Is Further Developed. Washington D.C. : United States General Accounting Office, 2005. 85 str.
10. Boj proti terorizmu. Ministrstvo za zunanje zadeve RS.
[URL: <http://www.mzz.gov.si/index.php?id=62&L=1>], 21.09.2006.
11. Bilmes Linda, Stiglitz Joseph: The Economic Costs of the Iraq War: An Appraisal Three Years after the Beginning of the Conflict. Cambridge : National Bureau of Economic Research, 2006. 36 str.

12. Code of Federal Regulations: Title 28, section 0.85. U.S. Government Printing Office.
[URL: http://a257.g.akamaitech.net/7/257/2422/08aug20051500/edocket.access.gpo.gov/cfr_2005/julqtr/28cfr0.85.htm], 01.07.2005.
13. Council Framework Decision on Combating Terrorism. Bruselj : Council of the European Union, 2002. 15 str.
14. Economic Consequences of Terrorism. OECD Economic Outlook No. 71, IV. poglavje. Pariz : Organization for Economic Co-operation and Development, 2002. str. 117-140.
15. Economic Impact Analysis of the September 11th Attack on New York City. New York : New York City Partnership and Chamber of Commerce, 2001. 151 str.
16. ETA. Wikipedia, the free encyclopedia.
[URL: <http://en.wikipedia.org/wiki/ETA>], 25.06.2006.
17. Iraq Body Count.
[URL: <http://www.iraqbodycount.org/>], 07.11.2006.
18. Iraq Coalition Casualty Count. iCasualties.org.
[URL: <http://icasualties.org/oif/>], 07.11.2006.
19. Iraq War. Wikipedia, the free encyclopedia.
[URL: http://en.wikipedia.org/wiki/Iraq_war], 18.09.2006.
20. Irish Republican Army. Wikipedia, the free encyclopedia.
[URL: http://en.wikipedia.org/wiki/Irish_Republican_Army], 25.06.2006.
21. Kontingent Slovenske vojske v silah ISAF. Slovenska vojska.
[URL: http://www.slovenskavojska.si/poklicna/misije/misije_isaf5_sv_kontingent.htm], 04.10.2006.
22. Nato Training Mission – Iraq. Slovenska Vojska.
[URL: http://www.slovenskavojska.si/poklicna/misije/misije_ntmi.htm], 04.10.2006.
23. New York State Economic Report. New York : New York State Assembly, Ways and Means Committee Staff.
[URL: <http://assembly.state.ny.us/comm/WAM/2002EcRep/>], 2002.
24. NYC Economic Update: Three Years After 9/11. New York : Partnership for New York, 2004. 1 str.

25. Oklahoma City Bombing. Wikipedia, the free encyclopedia.
[URL: http://en.wikipedia.org/wiki/Oklahoma_City_bombing], 27.03.2006.
26. Operation Enduring Freedom. Wikipedia, the free encyclopedia.
[URL: http://en.wikipedia.org/wiki/Operation_Enduring_Freedom], 13.09.2006.
27. Operation Enduring Freedom. iCasualties.org.
[URL: <http://www.icasualties.org/oef/>], 07.11.2006a.
28. Patriot Games: Antiterrorist Law Sparks Fierce Debate. Find Articles.
[URL: http://www.findarticles.com/p/articles/mi_m0EPF/is_7_103/ai_109665838],
17.10.2003.
29. Permitted and Prohibited Items. Transportation Security Administration.
[URL: <http://www.tsa.gov/travelers/airtravel/prohibited/permitted-prohibited-items.shtm>],
30.08.2006.
30. Poročilo o delu carinske službe v letu 2005. Ljubljana : Carinska uprava RS, 2006. 41 str.
31. Review of Studies of the Economic Impact of the September 11, 2001, Terrorist Attacks on the World Trade Center. Washington D.C. : United States General Accounting Office, 2002. 40 str.
32. Review of the Estimates for the Impact of the September 11, 2001, Terrorist Attacks on New York Tax Revenues. Washington D.C. : United States General Accounting Office, 2002. 9 str.
33. Saddam Hussein. Wikipedia, the free encyclopedia.
[URL: http://en.wikipedia.org/wiki/Saddam_hussein], 07.11.2006.
34. September 11, 2001 Attacks. Wikipedia, the free encyclopedia.
[URL: http://en.wikipedia.org/wiki/September_11,_2001_attacks], 21.03.2006.
35. September 11, 2001 Attacks Opportunists. Wikipedia, the free encyclopedia.
[URL: http://en.wikipedia.org/wiki/September_11%2C_2001_attack_opportunists#Gasoline_price_rises], 21.03.2006.
36. September 11, Interim Report on the Response of Charities. Washington D.C. : United States General Accounting Office, 2002. 41 str.
37. September 11, Overview of Federal Disaster Assistance to the New York City Area. Washington D.C. : United States General Accounting Office, 2003. 111 str.

38. Taylor X. Francis: War on Terrorism, Remarks upon Receiving the International Citizen of the Year Award. U.S. Department of State.
[URL: <http://www.state.gov/m/ds/rls/rm/20479.htm>], 03.05.2003.
39. Terrorism. United Nations Office on Drugs and Crime.
[URL: <http://www.unodc.org/unodc/en/terrorism.html>], 07.03.2006.
40. The Cost of Iraq, Afghanistan and Other Global War on Terror Operations Since 9/11. Washington D.C. : Congressional Report Service, 2006. 40 str.
41. The Employment Impact of the September 11 World Trade Center Attacks: Updated Estimates based on the Benchmarked Employment Data. New York : The Fiscal Policy Institute, 2002. 5 str.
42. The Impact of the Terrorist Attacks of 11 September 2001 on International Trading and Transport Activities. Pariz : Organization for Economic Co-operation and Development, 2002. 18 str.
43. The Rising Costs of the Iraq War. Iraq Analysis Group.
[URL: <http://www.iraqanalysis.org/publications/235>], 22.03.2006.
44. The US Economy after September 11. San Francisco : Federal Reserve Bank of San Francisco.
[URL: <http://www.frbsf.org/publications/economics/letter/2001/el2001-35.html>], 2001.
45. UN 2005 World Summit Outcome: Resolution Adopted by the General Assembly. New York : United Nations, 2005. 38 str.
46. United States Department of Homeland Security. Wikipedia, the free encyclopedia.
[URL: http://en.wikipedia.org/wiki/United_States_Department_of_Homeland_Security], 09.09.2006.
47. U.S. Code Online: Title 18, section 2331.
[URL: http://frwebgate.access.gpo.gov/cgi-bin/getdoc.cgi?dbname=browse_usc&docid=Cite:+18USC2331], 07.01.2003.
48. U.S. Code Online: Title 22, section 2656f.
[URL: http://frwebgate.access.gpo.gov/cgi-bin/getdoc.cgi?dbname=browse_usc&docid=Cite:+22USC2656f], 07.01.2003a.
49. V Sloveniji smo začeli izdajati biometrične potne liste. Ministrstvo za notranje zadeve RS.
[URL: [http://www.mnz.gov.si/index.php?id=2054&tx_ttnews\[tt_news\]=4795&tx_ttnews\[backPid\]=2049&cHash=57fd382766](http://www.mnz.gov.si/index.php?id=2054&tx_ttnews[tt_news]=4795&tx_ttnews[backPid]=2049&cHash=57fd382766)], 23.08.2006.

50. Wall Street Bombing. Wikipedia, the free encyclopedia.
[URL: http://en.wikipedia.org/wiki/Wall_Street_bombing], 27.06.2006.
51. War on Terrorism. Wikipedia, the free encyclopedia.
[URL: http://en.wikipedia.org/wiki/War_on_terrorism], 13.09.2006.
52. Wesbury Brian S.: The Economic Cost of Terrorism. Griffin, Kubik, Stephens & Thompson, Inc.
[URL: <http://usinfo.state.gov/journals/itgic/0902/ijge/gj02.htm>], 25.05.2006.
53. World Economic Outlook: The Global Economy After September 11. Washington, D.C. : International Monetary Found, 2001. 89 str.
54. World Economic Outlook. Chapter I: Trade and Finance. Washington, D.C. : International Monetary Found, 2002. 64 str.